

Raport z badania

Warszawa, grudzień 2012

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

Europejski Rok **Aktywności Osób Starszych**
i Solidarności Międzypokoleniowej 2012

Badanie „ZOOM na Uniwersytety Trzeciego Wieku” było realizowane przez Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „e”. Projekt dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Opracowanie raportu:

Aleksandra Gołdys
Łucja Krzyżanowska
Monika Stec
Łukasz Ostrowski

Koordinacja projektu: Łucja Krzyżanowska

Nadzór merytoryczny: Beata Tokarz-Kamińska

Konsultacje: Agata Nowotny

Asystent koordynatora: Katarzyna Binda

Badacze analitycy:

Łukasz Ostrowski – ilościowy moduł badania
Agnieszka Pajczkowska – analiza semiotyczna materiałów tworzonych przez UTW
Elżbieta Świdrowska – analiza prasy

Badacze terenowi:

Zuzanna Cichowska
Łukasz Dalecki
Katarzyna Dębska
Aleksandra Gołdys
Natalia Hoffman
Adam Kadenaci
Łucja Krzyżanowska
Ewa Majdecka
Marta Marcjanik

Paulina Mróz
Marta Sienkiewicz
Marta Skowrońska
Norbert Sosik
Monika Stec
Agnieszka Strzemińska
Paulina Szwed-Piesterzeniewicz
Paweł Wiszomirski
Justyna Witkowska

Spis treści

1. Wprowadzenie	1
2. Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce	4
3. Jakimi instytucjami są uniwersytety trzeciego wieku?	7
4. Słuchacze uniwersytetów trzeciego wieku	16
5. Co robią uniwersytety trzeciego wieku?	21
6. Różnorodność uniwersytetów trzeciego wieku	28
7. Czy elitarność uniwersytetów trzeciego wieku może być zagrożeniem?	33
8. Potencjał uniwersytetów trzeciego wieku w budowaniu kapitału społecznego	36
9. Rekomendacje i wyzwania dla środowiska uniwersytetów trzeciego wieku	40

1. Wprowadzenie

O projekcie

W kwietniu 2012 roku rozpoczęliśmy realizację projektu badawczego „**ZOOM na Uniwersytety Trzeciego Wieku**” finansowanego w ramach programu „Obserwatorium Kultury” ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Projekt był realizowany we współpracy naukowej z Instytutem Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Został także objęty honorowym patronatem Rzecznika Praw Obywatelskich prof. Ireny Lipowicz.

Uniwersytety trzeciego wieku (UTW) pełnią rolę ważnych centrów kulturalno-edukacyjnych dla osób starszych. Umożliwiają seniorom nie tylko aktualizację wiedzy i zdobywanie nowych umiejętności, ale także aktywne uczestnictwo w życiu społeczności lokalnych. UTW stają się coraz bardziej powszechną formą aktywizacji seniorów. W 2012 roku w Polsce działało ich około 400 i gromadziły blisko 90 tys. słuchaczy.

Pomimo że UTW działają w Polsce już od 37 lat, cały czas brakuje przekrojowych badań, które pozwoliłyby pokazać środowisko UTW w całej jego różnorodności, opisać różnicujące je obszary i zastanowić się nad ich rolą w społecznościach lokalnych¹. Dlatego postanowiliśmy podjąć wyzwanie i przeprowadzić badania UTW.

Celem, który sobie postawiliśmy, było **bliższe przyjrzenie się** uniwersytetom trzeciego wieku, lepsze **poznanie i pokazanie ich różnorodności** oraz **potencjału – dokonanie kompleksowej diagnozy środowiska** UTW. Chcieliśmy również zastanowić się, przed jakimi **wyzwaniami** stoją obecnie liderzy UTW, jakie widzą **potrzeby i kierunki rozwoju**. Szukaliśmy także odpowiedzi na pytania o **rolę UTW w społecznościach lokalnych**, o to, w jaki sposób budują kapitał społeczny w swoich społecznościach i w jakim zakresie, jaka jest ich rola w rozwijaniu współpracy pomiędzy różnorodnymi instytucjami i organizacjami działającymi na poziomie lokalnym i regionalnym, jakimi metodami aktywizują seniorów i odpowiadają na ich potrzeby kulturalne. Wierzymy, że badanie nie tylko dostarczy cennych informacji środowisku UTW, ale też pozwoli stworzyć przestrzeń do publicznej debaty o aktywności osób starszych.

Uważamy, że tematyka dotycząca uniwersytetów trzeciego wieku jest ważna z kilku powodów. Po pierwsze, polskie społeczeństwo starzeje się i **konieczna jest dyskusja o metodach aktywizacji osób starszych**, a UTW są właśnie jedną z form owej aktywizacji. Po drugie, rok 2012 ogłoszony został **Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej**, a w Polsce obchodzony jest także jako **Rok Uniwersytetów Trzeciego Wieku**. Jest to więc idealny moment na rozpoczęcie dyskusji o UTW. Po trzecie, ważną motywacją była dla nas również **dotychczasowa współpraca** Towarzystwa Inicjatyw Twórczych „ę” z seniorami i środowiskiem UTW.

¹ Wcześniejsze analizy dotyczące UTW można znaleźć m.in. w:

- Beata Ziębińska, *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, Katowice 2007;
- Marta Lenart, *Raport z diagnozy uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce*, Nowy Sącz 2009.

Metodologia projektu

Aby móc odpowiedzieć na postawione pytania i zrealizować zakładane cele, postanowiliśmy przyjrzeć się uniwersytetom trzeciego wieku z bardzo różnych perspektyw. Dlatego w naszym badaniu wykorzystaliśmy różne metody i techniki badawcze.

Metoda

Ankieta internetowa na próbie 282 UTW

Do udziału w badaniu zaprosiliśmy 372 UTW, które znalazły się na liście opracowanej przez Ogólnopolskie Porozumienie UTW i Ogólnopolską Federację Stowarzyszeń UTW przed Kongresem Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Lista ta została uzupełniona o placówki, o których informacje posiada Towarzystwo „ę” ze względu na swoją wieloletnią współpracę z UTW. Wyniki badania przedstawiono w raporcie umieszczonym na stronie internetowej projektu: www.zoomnautw.pl.

Kompleksowa analiza wizerunku UTW

w prasie na podstawie analizy 200 artykułów (100 z 2012 i 100 z 2011 roku) wybranych z prasy ogólnopolskiej i regionalnej w proporcji 3:1. Wyniki badania przedstawiono w raporcie, który znaleźć można na stronie internetowej projektu: www.zoomnautw.pl.

Studia przypadków

w 12 celowo wybranych UTW. Jesienią sześć trzyosobowych zespołów złożonych z jednego doświadczonego badacza i dwóch studentów odwiedziło 12 uniwersytetów trzeciego wieku w całej Polsce. Uniwersytety zostały wybrane w taki sposób, żeby zapewnić jak największą różnorodność badanych instytucji. Badacze rozmawiali z około 300 osobami w różny sposób związanymi z UTW.

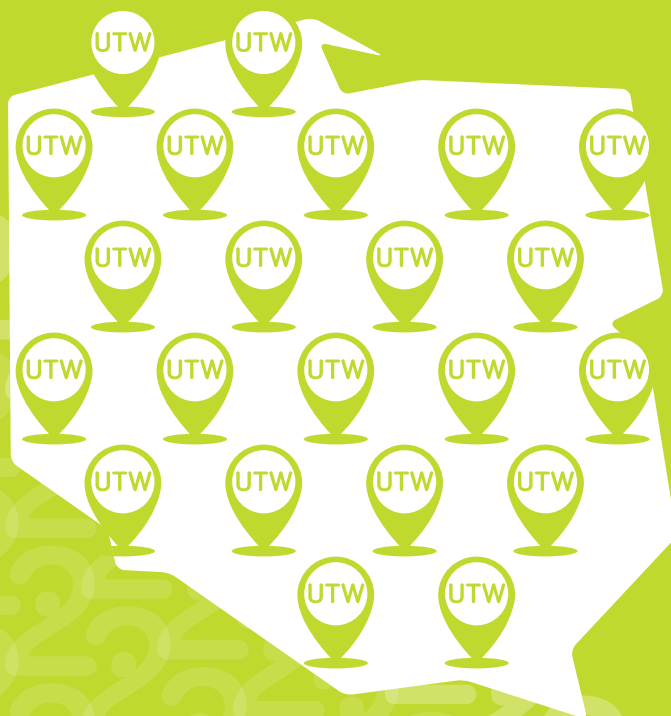
Analiza semiotyczna

(związana z teorią znaków i komunikowania) materiałów i wydawnictw przygotowywanych przez UTW. Stosując tę technikę badawczą, mogliśmy dotrzeć do kontekstu kulturowego, w którym formułowane są komunikaty. Analiza semiotyczna pozwoliła także na analizę wizerunku organizacji, w tym na rekonstrukcję stosunku do uczestników i otoczenia. Wyniki badania przedstawiono w raporcie, który znaleźć można na stronie internetowej projektu: www.zoomnautw.pl.

W ramach projektu zorganizowane zostały także dwa **panele eksperckie** z udziałem specjalistów, którzy w różny sposób zajmują się kwestiami związanymi z seniorami, pracą ze społecznością lokalną, animacją kultury oraz kapitałem społecznym. Pierwszy panel odbył się w kwietniu 2012 roku i był poświęcony przygotowaniu ankiety internetowej. Drugi zorganizowano w grudniu 2012 roku - był poświęcony dyskusji nad głównymi wnioskami płynącymi z badania.

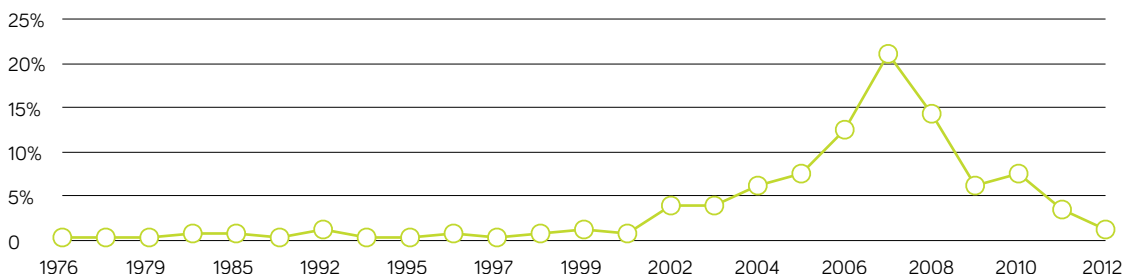
Powołana została także **Rada Konsultacyjna**, w skład której weszli przedstawiciele UTW oraz Ogólnopolskiego Porozumienia UTW i Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń UTW.

2. Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce

- ✧ Uniwersytety trzeciego wieku (UTW) to instytucje działające od lat 70. XX stulecia na całym świecie. Ich głównymi celami jest umożliwianie zdobywania wiedzy osobom starszym, a więc wdrożenie idei uczenia się przez całe życie, oraz poprawa jakości życia starszego pokolenia. Ich działalność przyczynia się do zaspokajania takich potrzeb seniorów jak: samokształcenie, poszerzanie wiedzy i nabywanie umiejętności, działania na rzecz innych (np. wolontariat), wypełnienie wolnego czasu, utrzymywanie więzi towarzyskich, stymulacja psychiczna i fizyczna, a czasem nawet możliwość realizacji młodzieńczych marzeń².
- ✧ Pierwszy uniwersytet trzeciego wieku został założony w 1973 roku w Tuluzie we Francji przez prof. Pierre'a Vellasa. W Polsce pierwszy uniwersytet, pod nazwą Studium III Wieku, założyła w 1975 roku prof. Halina Szwarz w Warszawie. Pod koniec 2012 roku w Polsce działało około 400 UTW.
- ✧ W latach 80. i 90. ruch UTW rozwijał się w Polsce raczej powoli, na przełomie stuleci w Polsce było zaledwie kilkadziesiąt takich instytucji. Gwałtowny wzrost liczby UTW nastąpił po 2002 roku. Kulminacja nastąpiła w 2007 roku – w jednym roku powstało wówczas więcej UTW niż przez pierwsze 25 lat rozwoju ruchu.

Dynamika przyrostu UTW – ile UTW powstało w roku ...

- ✧ Na „eksplozję” UTW mogło mieć wpływ kilka czynników:
 - **wzrost liczby emerytów w Polsce.** W roku 2000 było ich 4,6 mln, w 2005 – 5,4 mln, a w 2010 – już 6,4 mln³;
 - **wsparcie systemowe dla UTW.** W 2005 roku Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności (PAFW) otworzyła program wspierający UTW, który ma na celu promowanie działań edukacyjnych i aktywizujących skierowanych do osób starszych oraz promowanie społecznego zaangażowania osób 55+. W latach 2005–2008

² Za www.mpips.gov.pl.

³ Dane za: GUS, *Emerytury i renty w 2012*, 2012.

w ramach konkursu grantowego skierowanego do uniwersytetów trzeciego wieku przyznanych zostało 131 dotacji⁴;

- pojawienie się **nowego pokolenia emerytów**, którzy część życia zawodowego przeżyli w kapitalizmie. Mają inne potrzeby, wymagania, styl życia i sposoby spędzania wolnego czasu niż poprzednie pokolenia.

- ★ Dotychczas ruch UTW rozwija się niemal wyłącznie w miastach. Na wsi działa 11% wszystkich UTW⁵. Uniwersytety są obecne zarówno w metropoliach, jak i w miasteczkach. Jednak akcent należałoby tu położyć raczej na miasteczka – połowa UTW działa w miastach do 50 tys. mieszkańców.

Wielkość miejscowości w stosunku do liczby UTW i do liczby mieszkańców w wieku 50+

Wielkość miejscowości	Liczba UTW	Liczba mieszkańców (w mln)	Liczba mieszkańców 50+ (w mln)	Liczba mieszkańców 50+ na 1 UTW (w tys.)
Wieś	40	15.2	4.8	121
Miasto poniżej 20 000 mieszkańców	98	5.0	1.8	18
Miasto 20 000–49 999 mieszkańców	90	4.3	1.5	17
Miasto 50 000–99 999 mieszkańców	34	3.3	1.2	35
Miasto 100 000–199 999 mieszkańców	20	3.0	1.1	56
Miasto 200 000–499 999 mieszkańców	26	3.5	1.3	52
Miasto 500 000–999 999 mieszkańców	29	2.7	1.0	36
Miasto powyżej 1 000 000 mieszkańców	35	1.7	0.7	19
Ogółem	372	38.5	13.6	36

Uwaga: analiza obejmuje wszystkie 372 UTW zaproszone do udziału w badaniu.

- ★ Nie w całej Polsce ruch UTW rozwija się równie prężnie. Dotychczas najwięcej uniwersytetów powstało w województwach mazowieckim, śląskim, dolnośląskim i wielkopolskim. Jeśli jednak wziąć pod uwagę liczbę mieszkańców powyżej 50. roku życia, która w województwie przypada na jeden UTW, okaże się, że pomysł UTW bardzo dobrze przyjął się także w lubuskim i opolskim.

⁴ Więcej o programie na: <http://www.pafw.pl/programy/program/203>.

⁵ UTW działające na wsiach przywołują na myśl uniwersytety ludowe, które są jedną z form organizowania pozaszkolnej edukacji młodzieży i dorosłych. Ich idea zapoczątkowana została w Danii w XIX wieku przez Mikołaja Fryderyka Seweryna Grundtviga. To, podobnie jak UTW, pozaszkolne, autonomiczne placówki, realizujące ideę holistycznego kształcenia i uczenia się przez całe życie; oparte na upodmiotowieniu wszystkich partnerów interakcji edukacyjnej, „żywym słowie” i samorządności wychowanków; przez dziesięciolecia związane ze środowiskami wiejskimi, dziś w wielu krajach nastawione na szerszy krąg odbiorców (za: wikipedia).

3. Jakimi instytucjami są uniwersytety trzeciego wieku?

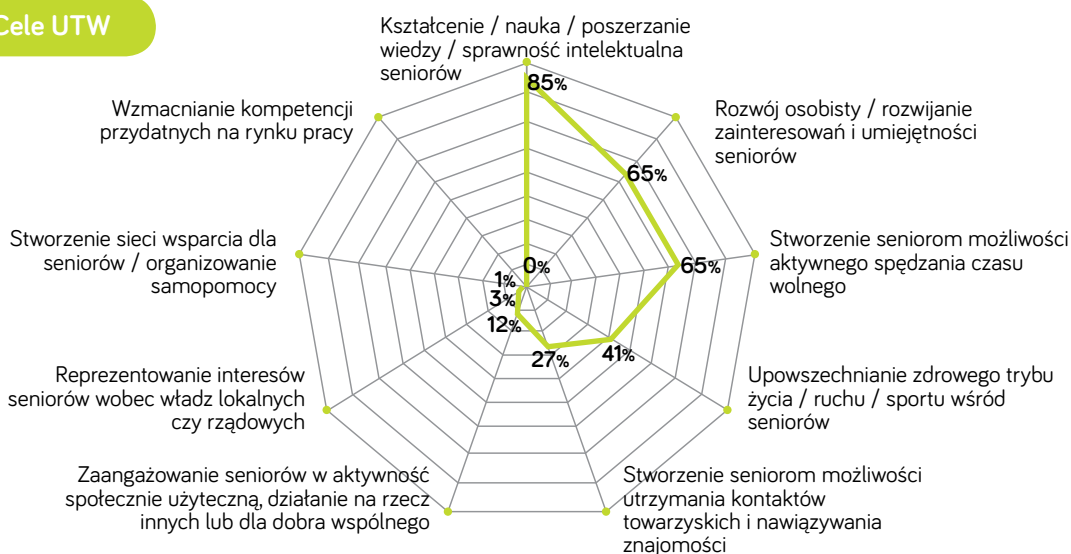
★ **Uniwersytety trzeciego wieku czerpią z wielu instytucjonalnych wzorów działania** – są instytucjami o wielu twarzach i cechach. Po pierwsze są **uczelniami** i służą edukacji seniorów (ten cel jest wymieniany przez UTW najczęściej), po drugie są **przestrzeniami dla rozwoju osobistego i rozwoju zainteresowań** (drugi w kolejności cel działań; zbieżny z celami kół zainteresowań), po trzecie pełnią **funkcje towarzyskie** (podobnie jak kluby czy kawiarnie dla młodych). Uniwersytety podejmują działania typowe dla instytucji samorządowej, uczelni, szkoły, organizacji pozarządowej i nieformalnych grup towarzyskich. To wewnętrzne zróżnicowanie możliwych modeli działania może być wielkim zasobem tych instytucji. **Uniwersytety trzeciego wieku to swoiste hybrydy organizacji pozarządowej i uczelni, na dodatek najsilniej współpracującej z instytucjami samorządu.**

★ Pomimo zróżnicowanego modelu instytucjonalnego UTW mają wyrazisty wizerunek, ich rola oraz sposób działania są powszechnie zrozumiałe i znane.

★ Deklarowane przez UTW **cele i misje są najczęściej nakierowane na seniorów**: ich edukację, rozwój, zdrowie, sposób spędzania czasu i towarzyskość.

- Wciąż bardzo rzadko UTW obierają sobie za główny cel angażowanie seniorów do działań na rzecz społeczności, ale również rzadko wspierają organizowanie samopomocy dla innych seniorów. Tylko 3% UTW deklaruje, że podejmowanie działań rzecznictwa, a więc reprezentowanie interesów seniorów wobec władz lokalnych, jest jednym z trzech głównych celów, które sobie stawiają. Wizyty na uniwersytetach pokazały jednak, że w rzeczywistości takie działania są podejmowane (może w sposób nieuświadomiony), chociażby poprzez silną współpracę z lokalnym samorządem (88% UTW deklaruje współpracę z samorządem), dzięki czemu artykułowane są potrzeby osób starszych.

Cele UTW

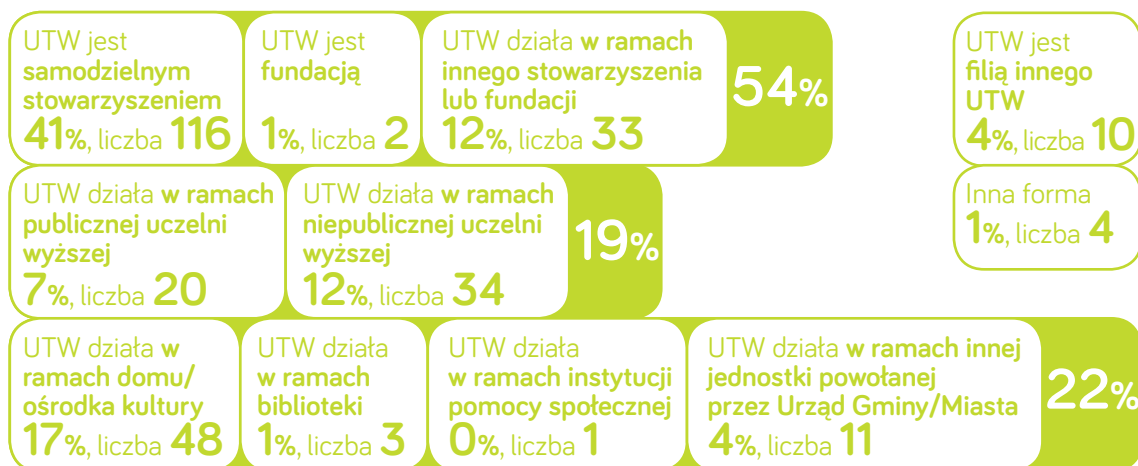

Odpowiedź na pytanie: Uniwersytety trzeciego wieku w swojej działalności stawiają sobie różne cele. Proszę zaznaczyć stwierdzenia, które najlepiej opisują cel Państwa UTW [proszę zaznaczyć **trzy najważniejsze**].

- ★ Uniwersytety trzeciego wieku najczęściej działają **jako organizacje pozarządowe**. Najczęściej są to samodzielne stowarzyszenia, bardzo rzadko fundacje. Wiele UTW korzysta z „parasola” jakiegoś większego stowarzyszenia lub fundacji – w takim przypadku działalność UTW jest tylko częścią działań podejmowanych przez organizację pozarządową.
- ★ Samodzielne stowarzyszenie jako forma instytucji wydaje się nieco tracić na znaczeniu: przed 2000 rokiem decydowało się na nią aż 57% uniwersytetów, obecnie coraz częściej UTW są zakładane przez prywatne uczelnie lub większe organizacje pozarządowe. To ciekawy kierunek wskazujący na wzrost atrakcyjności formuły UTW dla różnych typów instytucji – seniorzy okazują się wdzięcznym odbiorcą wielu działań. W każdej ze zbadanych przez nas lokalizacji (a szczególnie w średnich i małych miastach) podkreślano, że z powodu zmian demograficznych i powszechnegociążenia młodszych w kierunku wielkich ośrodków wiele instytucji lokalnych zaczyna coraz większą uwagę przykładac do stworzenia oferty dla starszych osób. Posiadanie własnego UTW staje się atrakcyjnym pomysłem na utrzymanie żywotności instytucji i jej działań.

Forma prawna UTW

Jaka jest forma organizacyjno-prawna Państwa UTW?

- ★ Co piąty UTW podlega instytucji samorządowej. Zazwyczaj jest to dom kultury, ale zdarza się również, że UTW działa w ramach biblioteki lub innej jednostki powołanej przez urząd gminy/miasta. Na przekór swojej nazwie UTW najrzadziej działają przy uczelniach wyższych. Mniej niż co piąty UTW faktycznie jest częścią uniwersytetu. Nieco częściej jest to uczelnia niepubliczna niż publiczna.
- ★ **Pomimo że stosunkowo niewiele UTW działa w ramach uczelni, wiele jest z nią związanych.** Jeżeli UTW nie działa w ramach uniwersytetu, to podpisuje z uczelnią porozumienie o współpracy i patronacie (48%). W rezultacie tylko co trzeci (32%) UTW nie jest formalnie związany z uczelnią wyższą. Te związki wskazują na dużą rolę idei kształcenia uniwersyteckiego, widocznej zarówno w celach i misjach, jak i autodyskursie oraz motywacjach uczestników.

✳ Jakościowa część badań pokazała, że wszystkie UTW bez względu na moment ich instytucjonalnego „życia” są wciąż instytucjami z potencjałem rozwoju lub przynajmniej w sytuacji spokojnej równowagi. Nie spotkaliśmy uniwersytetu, który przechodziłby kryzys. Świadczy to o tym, że wciąż nie są zaspokojone wszystkie potrzeby seniorów związane ze spędzaniem czasu wolnego, więc UTW działają w sytuacji ciągłego popytu na ich usługi.

✳ Najpowszechniejszym źródłem finansowania UTW są **opłaty wnoszone przez słuchaczy i składki członkowskie**. W większości UTW (68%) obowiązuje wpisowe. Średnia wysokość wpisowego wynosi 28 zł. W połowie uniwersytetów słuchacze płacą czesne za miesiąc, semestr lub rok. Średnia wysokość czesnego w przeliczeniu na rok wynosi 142 zł. Ponadto w połowie UTW słuchacze muszą płacić dodatkowo za niektóre zajęcia, a w co piątym płatne są wszystkie zajęcia prowadzone przez uniwersytet. Opłaty za korzystanie z uniwersytetu mogą się wydawać niewygórowane, jednak należy mieć na uwadze, że według danych ZUS połowa świadczeń z tytułu emerytur i rent wynosi mniej niż 1600 zł⁶.

Opłaty na UTW

✳ Bardzo często UTW korzystają z dotacji samorządowych. Co trzeci UTW korzysta ze środków instytucji, w ramach której działa (np. domu kultury).

✳ Wśród źródeł, które są rzadziej wykorzystywane, znajdują się darowizny od instytucji, firm i osób fizycznych, dotacje ze źródeł rządowych⁷, środków Unii Europejskiej, środków krajowych organizacji pozarządowych i zagranicznych programów pomocowych oraz dochody z przekazania 1% podatku dochodowego.

⁶ Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2012 roku, ZUS, Warszawa 2012.

⁷ Zapewne tę sytuację zmieni uruchomiony w 2012 roku rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013 (ASOS), który zakłada praktyczne włączenie sektora organizacji pozarządowych do działań służących zaangażowaniu seniorów. Celem programu jest poprawa jakości i poziomu życia osób starszych oraz zagospodarowanie potencjału osób starszych poprzez aktywność społeczną tych osób. W ramach programu NGO (w tym UTW) mogą starać się o dofinansowanie projektów związanych z aktywnością osób starszych. Pierwsza edycja konkursu odbyła się jesienią 2012 roku. Kolejna przewidziana jest na wiosnę 2013. W 2012 roku przeznaczono na ten cel 20 mln zł (więcej na: www.mpips.gov.pl).

- ★ Około 24% UTW otrzymuje dotacje ze środków innych niż samorządowe. Można więc szacować, że mniej więcej co czwarty UTW realizuje różnego rodzaju projekty społeczne i edukacyjne, na które otrzymuje dofinansowanie spoza samorządu. To znaczny odsetek, choć jednocześnie można przypuszczać, że wielu UTW brakuje wiedzy i umiejętności potrzebnych, by starać się o tego rodzaju środki.

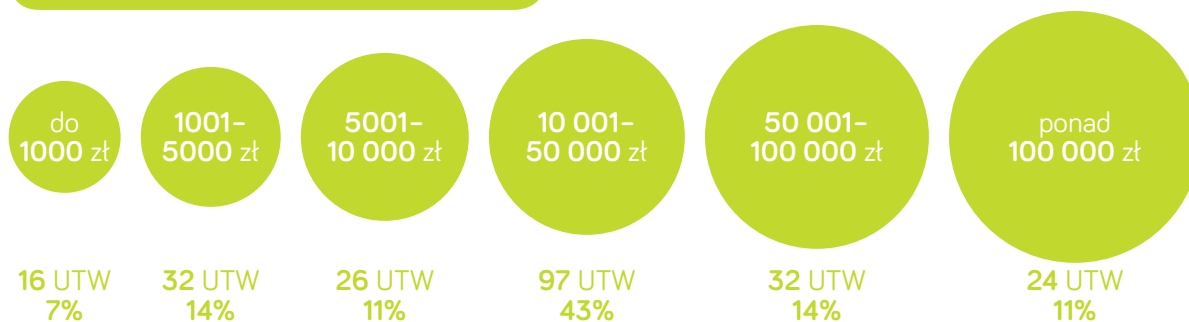
Źródła finansowania UTW (wszystkie i 3 najważniejsze)

Źródła finansowania UTW w 2011	Wszystkie źródła fin.	Główne źródła fin.
Opłaty słuchaczy	74%	77%
Składki członkowskie	63%	76%
Dotacje ze środków samorządowych (gminy, powiatu, województwa)	60%	60%
Środki instytucji, w ramach której działa UTW	36%	39%
Darowizny od instytucji i firm	19%	2%
Darowizny od osób fizycznych	17%	—
Dotacje ze źródeł publicznych – rządowych (np. środki ministerstw, wojewodów, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich)	13%	2%
Dochody z przekazania 1% podatku dochodowego	12%	2%
Dotacje ze środków Unii Europejskiej	9%	9%
Dotacje ze środków krajowych organizacji pozarządowych (w szczególności fundacji)	6%	—
Dochody własne (np. działalność gospodarcza, wynajem sal)	4%	—
Dotacje z zagranicznych programów pomocowych poza UE (np. środki Norweskiego Mechanizmu Finansowego, środki innych państw poza UE)	1%	—
Inne źródła	3%	2%

n=280 (wszystkie źródła finansowania); n=266 (główne źródła finansowania)

- ★ Jeden UTW dysponuje średnio rocznym budżetem w wysokości 49 tys. zł. Jednak trzeba tu zauważyć, że trzy czwarte UTW ma roczne wydatki poniżej tej średniej. W 7% najuboższych UTW budżet zamyka się w 1 tys. zł, podczas gdy w 11% najbogatszych roczne wydatki przekraczają 100 tys. zł.

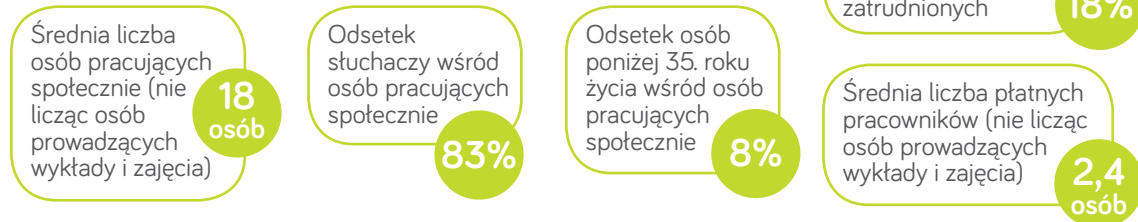
Wysokość wydatków UTW w roku 2011

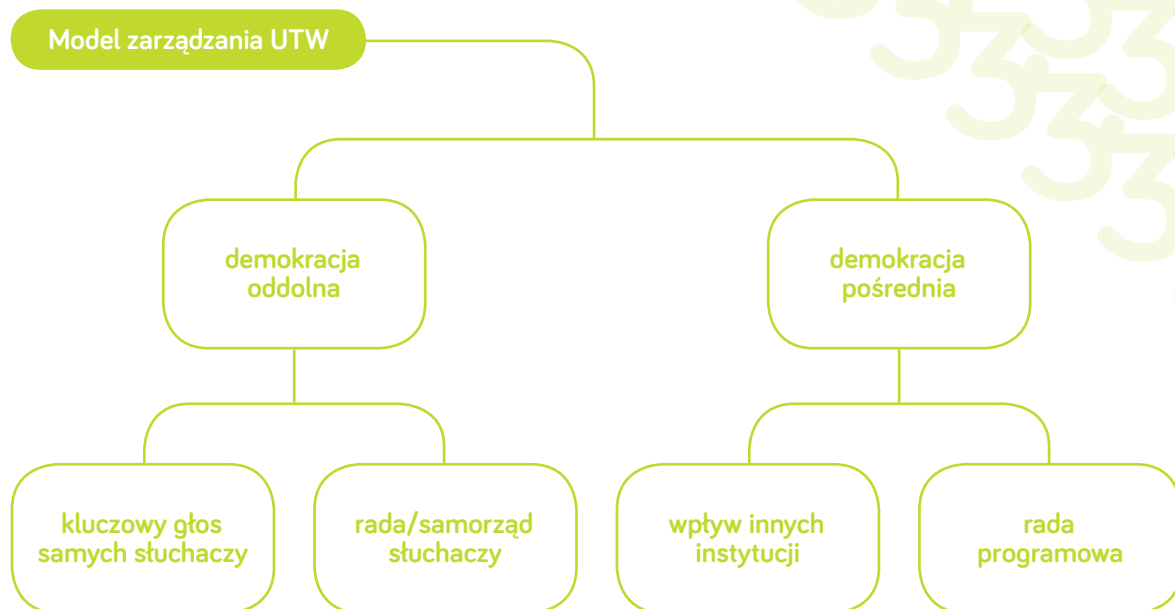
Brak odpowiedzi: 55 UTW

- ✳ W zestawieniu z ofertą UTW ich budżety są stosunkowo skromne. W odczuciu samych uniwersytetów pieniędzy brakuje przede wszystkim na dofinansowanie udziału uczestników w wykładach, zajęciach, imprezach i wydarzeniach, zatrudnienie wykładowców / prowadzących zajęcia oraz zakup sprzętu biurowego, komputerów itp.
- ✳ **Problemy finansowe rzadko jednak zdawały się dominować w narracjach UTW.** Uniwersytety potrafią bowiem bardzo dobrze mobilizować zasoby partnerów (pozafinansowe) oraz korzystać z zaangażowania własnych członków (szczególnie tych najbardziej aktywnych). Dużo ich działań opiera się na społecznej pracy członków. UTW, choć oczywiście nie jest to idealna sytuacja, dobrze pokazują, że **siła zaangażowania członków potrafi zrekompensować braki finansowe.**
- ✳ W przeciętnym UTW społecznie pracuje średnio **18 osób**, podczas gdy tylko **2,4** osoby otrzymują wynagrodzenie.
- ✳ Osoby pracujące społecznie na rzecz UTW w zdecydowanej większości są jednocześnie ich słuchaczami (83%). Tylko 8% spośród pracujących społecznie to osoby poniżej 35. roku życia. Młodzi częściej pracują na etat – wśród zatrudnionych osoby poniżej 35. roku życia stanowią 18%.

Podstawowe informacje o pracownikach UTW

- ✳ Wyraźnie widać wpływ formy organizacyjnej UTW na strukturę zatrudnienia. Samodzielne stowarzyszenia i uczelnie publiczne w większym stopniu polegają na pracy społecznej słuchaczy niż na pracownikach etatowych. Z kolei uczelnie niepubliczne i ośrodki kultury, chociaż również polegają w dużej mierze na pracy społecznej, to jednak chętniej zatrudniają w UTW osoby otrzymujące wynagrodzenie za swoją pracę.
- ✳ W analizie sposobu zarządzania UTW można wyróżnić dwa główne modele. W pierwszym kluczową rolę w tworzeniu oferty UTW odgrywa samorząd słuchaczy (np. w formie rady słuchaczy) – możemy nazwać go modelem demokracji oddolnej. Częściej występuje on wśród UTW, które są niezależnymi stowarzyszeniami. W drugim modelu większy wpływ ma rada programowa, w której zasiadają przedstawiciele zarządu UTW i innych instytucji – ten model występuje w przypadku UTW powołanego przez instytucję-matkę (uczelnia, dom kultury, inna NGO). Możemy nazwać go modelem demokracji pośredniej. Modele te w czystej postaci występują rzadko – większość UTW jest bliżej jednego z nich, ale ma też elementy drugiego.

★ Ważnymi (choć nieformalnymi) ośrodkami decyzyjnymi, które mają rzeczywisty wpływ na działania UTW, są poszczególne sekcje zajęciowe (np. artystyczne, turystyczne, rękodzieła). Kierownicy sekcji komunikują zarządowi (zasiadając w nim lub nie), jakie są potrzeby zwykłych studentów, jakich zmian w programie oczekują, na jakie wydarzenia czekają. Często spotykające się, zgrane grupy ludzi tworzą preżne organizacje studentów, umożliwiające im uwspólnienie wiedzy i jej artykulację.

★ Bez względu na wielkość UTW, przy analizowaniu ich sposobu działania, w większości UTW powtarza się tzw. złota proporcja (20:80), gdzie 20% to najbardziej zaangażowani członkowie, kierownicy sekcji, często wykładowcy, organizatorzy wydarzeń, spędzający na UTW najwięcej czasu, z największą siecią znajomych wewnątrz uniwersytetu. Dzięki temu, bez względu na model zarządzania, to ci ludzie, te 20% słuchaczy nadaje kształt i kierunek działaniom UTW oraz tworzy klimat instytucji.

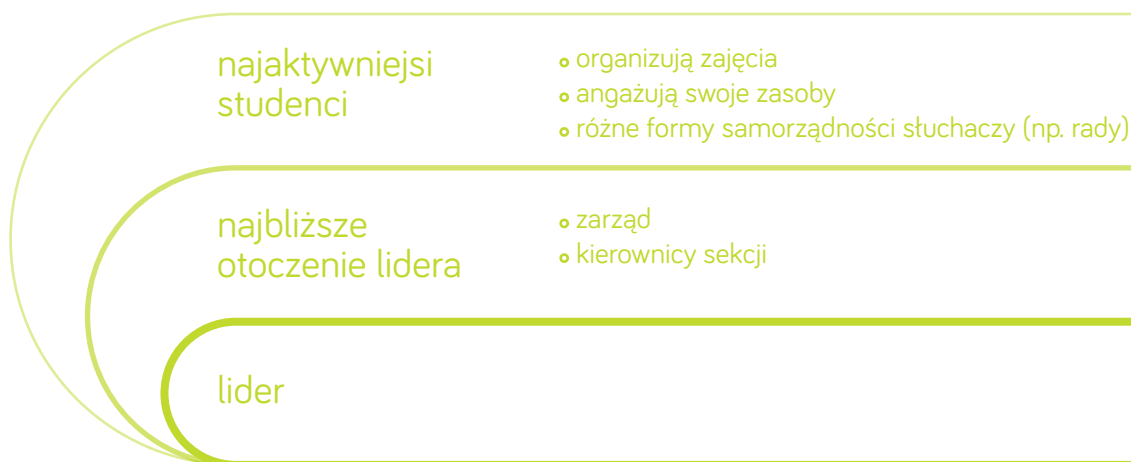
Mam taki plan, żeby w następnej ankiecie zapytać, nie tylko co UTW może zrobić dla Ciebie, ale też o to, co Ty możesz zrobić dla swojego UTW!

★ Bez względu na doświadczenie, staż działań i dominujący model instytucjonalny **w każdym UTW mamy do czynienia z wyrazistym liderem/liderką**, którego doświadczenia, zasoby, więzi oraz motywacje kształtują sposób funkcjonowania instytucji. Wraz z rozwojem UTW, zwiększającą się liczbą słuchaczy i sekcji oraz rozrastającą się ofertą, coraz więcej osób wspiera lidera i zaczyna tworzyć krąg „kadry zarządzającej” (wspomniane już 20% oficjalnego bądź nieoficjalnego kierownictwa).

Przewodniczący Zarządu to nie do końca wie, jak te nasze wycieczki wyglądają, bo jemu bardziej to zależy na tym, żebyśmy tak na poważnie działali. [śmiech]

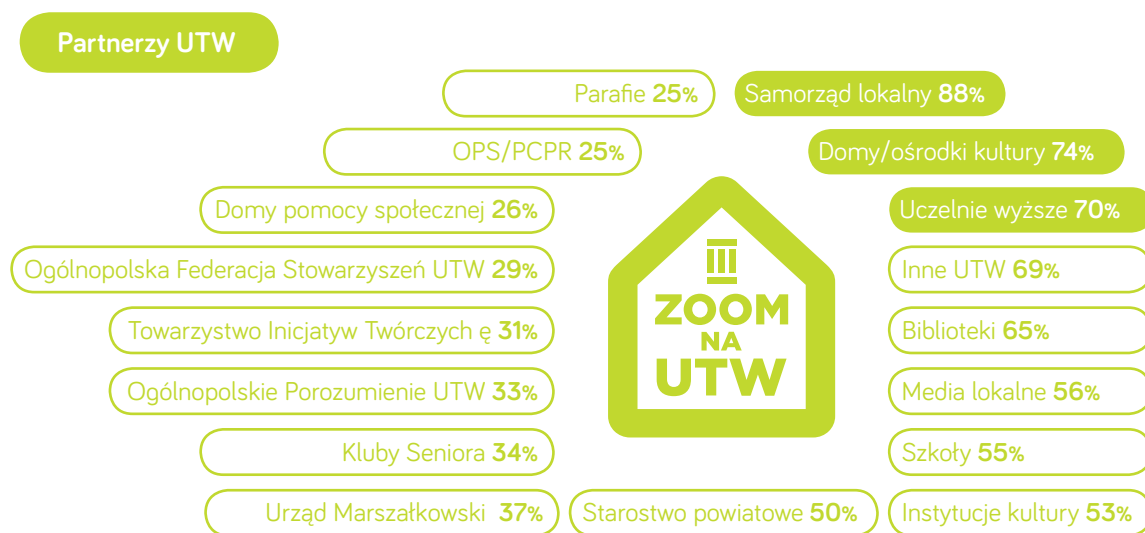
- ★ **Najczęściej liderami uniwersytetów zostają byli nauczyciele** (lub dyrektorzy szkół), którzy po pierwsze mają doświadczenia w zarządzaniu instytucją edukacyjną, po drugie cieszą się szacunkiem społeczności lokalnej oraz dysponują szeregiem kontaktów z istotnymi dla UTW instytucjami (szczególnie samorządem).
- ★ Funkcje liderskie/zarządcze rozkładają się dość harmonijnie pomiędzy kolejne kręgi **najbardziej aktywnych osób skupionych wokół lidera**. Dzieje się tak również dlatego, że słuchacze mają świadomość roli samorządności i zwykle mają możliwość artikulacji swoich potrzeb (w różnych UTW w różnym stopniu, ale nigdzie nie byli oni zupełnie pozbawieni wpływu na sposób działania instytucji). Można zaryzykować stwierdzenie, że zaangażowanie uczestników równoważy wpływ liderów i sprawia, że UTW mogą sprawnie działać w perspektywie długoterminowej. Nie mamy do czynienia z osamotnionymi liderami – zawsze wokół nich jest grono pomocników i osób wspierających.

Rozkład funkcji liderskich na UTW

- ★ Działanie oparte na zaangażowaniu uczestników oraz ciągle skromne budżety UTW sprawiają, że możliwości działania opierają się przede wszystkim na współpracy z partnerami i zasobach, którymi oni dysponują (sale, kadra, przestrzeń na wydarzenia, transport). To dobitny dowód na organizacyjną siłę tych instytucji.
- ★ Lokalne partnerstwa UTW są dość rozległe, choć najczęściej zogniskowane wokół instytucji podległych samorządowi (domy kultury, biblioteki, szkoły, ośrodki pomocy społecznej). Silne są związki z najbliższą uczelnią oraz lokalnymi mediami. **Na mapie partnerów wyraźnie brakuje innych organizacji pozarządowych.** Choć UTW najczęściej formalnie są przedstawicielami trzeciego sektora, nie znajduje to odzwierciedlenia w ich działaniach.
- ★ Rozległość sieci partnerów oraz klimat wypowiedzi partnerów dobitnie świadczą o niezwyklej koalicyjnej atrakcyjności UTW.

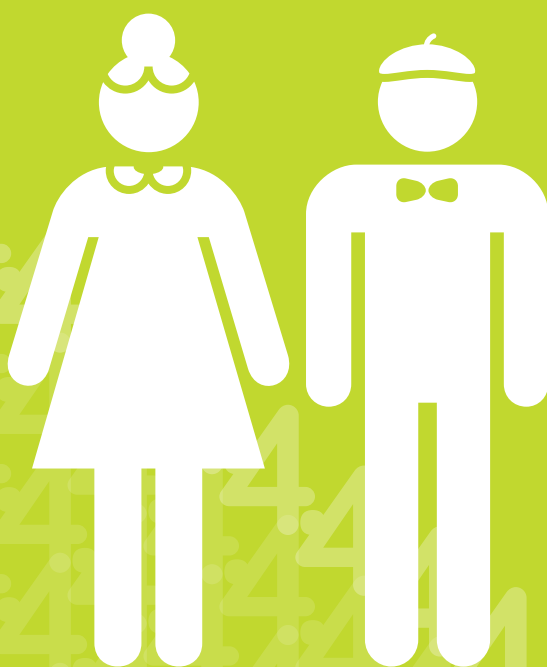
- ✧ Choć w ankietach 34% UTW zadeklarowało współpracę z klubem seniora, w rzeczywistości ich współpraca z innymi instytucjami seniorskimi jest rzadka, często cechuje ją poczucie elitarności UTW i niewielkie przekonanie do prawdziwego, opartego na współdziałaniu partnerstwa.
- ✧ W wypowiedziach dotyczących szczegółów partnerstw uderza to, że choć są one zwykle stałe, to również konwencjonalne i nierzadko powierzchowne. Zazwyczaj ograniczają się do zestawu wymian lub działań, które nie zawsze są poddawane ewaluacji i optymalizowane z myślą o korzyściach obu stron.
- ✧ Najczęściej partnerami UTW są: samorząd, dom kultury, uczelnia wyższa, inne UTW i biblioteki.

Odsetki wskazań powyżej 25%

- ✧ Przeciętny UTW ma średnio 10 różnych partnerów. Na podstawie badania ankietowego nie możemy określić, jaki charakter ma ta współpraca. Możemy jednak pokazać, które UTW bardziej potrzebują partnerów, w związku z czym starają się ich pozyskiwać i utrzymywać.
 - Wyraźnie widać, że najbardziej zabiegają o partnerów UTW stowarzyszeniowe – jeśli faktycznie pełnią funkcję ośrodka życia społecznego i kulturalnego dla seniorów, to większa potrzeba znalezienia partnerów jest całkowicie zrozumiała. Z kolei w najmniejszym stopniu partnerów potrzebują uczelnie niepubliczne, co wydaje się potwierdzać ich bardziej biznesowo-usługową orientację.
- ✧ Z zebranych danych wynika ponadto, że wyraźnie więcej partnerów mają starsze UTW, te, które powstały przed rokiem 2000. Prawdopodobnie można to przypisać ich wieloletniej aktywności, która dała im wiele możliwości do nawiązywania współpracy i budowania swojej pozycji w środowisku.

4. Słuchacze uniwersytetów trzeciego wieku

- ★ Uniwersytety trzeciego wieku są zdecydowanie **domeną kobiet**. W przeciętnym UTW odsetek mężczyzn wśród słuchaczy wynosi 15%. Można szacować, że na UTW w Polsce w roku akademickim 2011/2012 na zajęcia i wykłady **uczęszczało około 74 tys. kobiet i 14 tys. mężczyzn**. Taka sytuacja może uruchomić mechanizm błędnego koła: feminizacja starości i większa aktywność seniorek zaczęła wykluczać mężczyzn. Zajęcia, tematy spotkań, zapraszani goście dobierani są głównie pod kątem kobiecych zainteresowań, co w efekcie może doprowadzić do tego, że dla mężczyzn w ogóle nie będzie ciekawej oferty.

Charakterystyka słuchaczy UTW

- ★ **Mężczyźni zazwyczaj są członkami rodzin słuchaczek** – najczęściej ich mężami. Rzadko zdarza się, że mężczyźni samodzielnie trafiają na UTW. Najczęściej namawiają ich żony i to one ich na uniwersytety wprowadzają. Często ich przygoda z UTW zaczyna się od wycieczek i wyjazdów, w których biorą udział jako osoby towarzyszące. Potem stopniowo zaczynają angażować się coraz bardziej. Słuchaczki mówią, że mężczyźni są mniej energiczni, stoją w cieniu i boją się „być pierwsi”. Mniejsza aktywność mężczyzn na UTW może mieć kilka przyczyn.

Na sfeminizowany UTW zapisał się wdowiec, był jednym z niewielu mężczyzn, toteż budził zainteresowanie płci przeciwnej. Zaczął spotykać się z pewną panią, którą poznał na wykładach, która to pani zakazała mu w krótkim czasie brać udział w zajęciach UTW z zazdrości o inne słuchaczki.

- **Mężczyźni żyją krócej niż kobiety**. W 2011 roku przeciętna długość życia wynosiła 72,4 dla mężczyzn i 80,9 lat dla kobiet⁸. Poza tym mężczyźni pracują dłużej niż kobiety (średnio o dwa lata).

- **Kobiety dłużej cieszą się zdrowiem niż mężczyźni**. Świadczy o tym wskaźnik długości trwania życia w zdrowiu⁹, zgodnie z którym osoby w wieku 65 lat mogą oczekiwać, że ponad połowę dalszego życia przeżyją w zdrowiu (dla kobiet ten wskaźnik jest o prawie dwa lata wyższy niż dla mężczyzn¹⁰).

⁸ Za: GUS, *Trwanie życia w 2011 r.*, 2012.

⁹ Sposób obliczania wskaźnika długości trwania życia w zdrowiu (Healthy Life Years – HLY lub Disability Free Life Expectancy – DFLE): cały okres życia dzieli się na przeżyty w zdrowiu oraz przy jego braku. Jako brak zdrowia przyjmuje się zazwyczaj ograniczoną sprawność, występowanie określonych chorób przewlekłych, złą samoocenę stanu zdrowia.

¹⁰ Za: Bogdan Wojtyński, Paweł Goryński, *Sytuacja zdrowotna ludności Polski*, 2008.

- **Mężczyźni generalnie są mniej aktywni społecznie niż kobiety, a na starość te różnice dodatkowo się zwiększają.** Mężczyźni w wieku 60–80 lat rzadziej niż kobiety spotykają się ze znajomymi i rodziną (35% i 53% wskazań na pytanie o sposób spędzania wolnego czasu), czytają książki (13% i 32%), chodzą do kina/teatru/muzeum (3% i 5%). Częściej natomiast spędzają swój wolny czas na działce (39% i 34%) i poświęcają się swojemu hobby (22% i 15%)¹¹.

UTW jest dla słuchaczy odskocznią od dnia codziennego, odskocznią dla ludzi o wyższym poziomie intelektualnym i wykształceniu. Tacy ludzie nie zadawalają się tym, co widzą dookoła, w TV, i szukają czegoś innego. Tacy ludzie trafiają na UTW.

- Wśród słuchaczy UTW jest wielu **emerytowanych nauczycieli**, a jak wiadomo środowisko nauczycielskie jest bardzo mocno sfeminizowane. Uniwersytety trzeciego wieku stają się tym samym niejako naturalnym przedłużeniem branżowej działalności pedagogów.
- Niektórzy mężczyźni **źle się czują na uniwersytecie**. Uważają, że są bardziej niezależni, nie chcą być ograniczani. Dlatego wolą inne instytucje, w których czas jest mniej zorganizowany i których działalność opiera się często głównie na spotkaniach towarzyskich.

- Problemem jest także – wspomniany wcześniej – **brak oferty skierowanej do mężczyzn**.

- ★ **Większość słuchaczy to „świeżo upieczeni” seniorzy** – osoby poniżej 65. roku życia. Wśród nich jest wiele kobiet, które przeszły na emeryturę, mając 60 lat, oraz osoby na wcześniejszej emeryturze. Starsze osoby pojawiają się na UTW, ale jest ich stosunkowo mało i giną w tłumie młodszych.

Córka mnie pyta – po co tam chodzisz? No to jej odpowiedziałam: na miłość i naukę nigdy nie jest za późno.

- ★ Większość rozmówców, zarówno przedstawicieli instytucji w różny sposób związanych z UTW, jak i samych słuchaczy, podkreślała **„inteligencką” przeszłość zawodową** słuchaczy. Grupy zawodowe wymieniane w wywiadach to: wykładowcy szkół różnych poziomów – w tym uniwersyteccy, wykonawcy wolnych zawodów, lekarze, księżowie, wojskowi. Większość słuchaczy ma wykształcenie wyższe albo średnie. Wielu z nich **pracowało na stanowiskach kierowniczych, ma liczne zainteresowania i pasje**.

- ★ Słuchacze UTW nie są reprezentantami wszystkich grup polskich seniorów i nie ma w tym nic złego. UTW nie są instytucjami dla wszystkich, mogą odpowiedzieć na potrzeby tylko części starszych osób. Dlatego tak ważne jest, aby obok UTW funkcjonowały inne instytucje, które będą w stanie wyjść naprzeciw oczekiwaniom pozostałych seniorów.

¹¹ Za: TNS OBOP dla Point of View 2007.

★ Rysuje się wyraźny podział na dwie główne kategorie słuchaczy: aktywnych i wygodnych¹².

Jedna ma fałdy, ja mam żylaki – a tu [na basenie] niczego się nie wstydzimy, to nie jest plaża, na której widać same modelki.

○ Wygodni są bardziej klientami/konsumentami niż osobami tworzącymi uniwersytety. Część z nich zainteresowała się UTW ze względu na możliwość skorzystania z bogatej i zazwyczaj tańszej oferty zajęć i kursów (np. języków obcych, zajęć sportowych itp.). Nie oznacza to jednak, że nie są towarzyszyci i nie uczestniczą w życiu UTW.

○ Z kolei słuchacze, których zaliczyć można do grona aktywnych, budują UTW, mają rzeczywisty wpływ na to, co dzieje się na uniwersytecie. To osoby, które albo zakładały UTW, albo w aktywny sposób go współtworzą, kształtując nowe sekcje, realizując projekty, angażując się w wolontariat.

★ Słuchacze twierdzą, że **UTW na różne sposoby dodał im chęci do życia** – zmienił ich nastawienie do własnej emerytury, do swojego wieku, zmienił spojrzenie na starość, którą w tym momencie widzą raczej w jasnych barwach. Mówią, że dzięki UTW odmłodnieli, są również dumni, jeśli udaje im się zarazić swoją energią kolejne osoby i nakłonić je do uczestnictwa w zajęciach czy wykładach UTW. Dni, w których odbywają się zajęcia lub wykłady, są dla uczestników rodzajem święta – ubierają się ładniej niż zwykle, rodziny są uprzedzone, że babcia czy dziadek mają dziś swoje zajęcia i są zwolnieni np. z obowiązku zabawiania wnuków. UTW traktują jako przestrzeń, w której dobrze się czują – wiedzą, że są wśród „swoich”, że nikt ich tu negatywnie nie ocenia, nie wytyka im błędów.

★ **Motywacje** słuchaczy do zapisania się na UTW są różnorodne. Są wśród nich:

- potrzeba bycia aktywnym – lęk przed „zasiedzeniem się” na emeryturze;
- lęk przed starością i samotnością;
- potrzeba bycia wśród ludzi;
- potrzeba przynależności;
- motywacja do wyjścia z domu, do zadbania o siebie;
- chęć wyrwania się z kieratu domowych obowiązków;
- potrzeba wypełnienia nadmiaru wolnego czasu;

Do naszego UTW przyszła kobieta z receptą od lekarza, na której było zapisane, że ma się zapisać do UTW.

¹² Określenie „wygodni” pochodzi od Philipa Kotlera: *Segmentacja według stylu życia może się nakładać na inne kryteria segmentacji. Na przykład agencja badawcza Third Age Research wyodrębnia różne style życia osób starszych, wyróżniając wśród nich seniorów, którzy lubią podejmować się nowych zadań, organizatorów, apatycznych, wygodnych, strachliwych, użalających się nad sobą, lwy salonowe i tzw. status quo*. Za: P. Kotler, *Marketing. Podręcznik Europejski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 230.

- poszukiwanie sposobu na walkę z depresją i szukanie pomocy w trudnych sytuacjach życiowych (tu uwidacznia się terapeutyczna rola UTW, który dla wielu osób jest lekarstwem na samotność, pomaga w radzeniu sobie z kłopotami zdrowotnymi, załamaniem nerwowym, depresją, a nawet nudą);
- zdobywanie wiedzy:
 - zupełnie nowej, żeby się rozwijać, poszerzać horyzonty;
 - która pozwala zrozumieć i odnaleźć się w nowoczesnym świecie (dotyczy np. nowoczesnych technologii, prawa, zmian społecznych);
 - praktycznej (np. obsługa komputerów, nauka języków obcych);
 - która jest substytutem, rekompensuje braki (np. podróże);
 - która imponuje członkom rodziny i zmienia pozycję osoby starszej (np. na temat nowoczesnych technologii);
 - która pozwala zachować sprawność intelektualną – „gimnastyka mózgu” (np. nauka esperanto);
- zdobywanie wiedzy nie kojarzy się ze starością, uczenie się daje poczucie, że nie jest się jeszcze starym.

Jak jestem na UTW, to jestem zwolniona z opiekowania się wnukami, nawet do mnie nie dzwonią, wiedzą, że to jest dzień święty.

★ Uniwersytety nie są dostępne dla wszystkich starszych osób. Można wyróżnić następujące bariery związane z uczestnictwem w zajęciach UTW:

- brak potrzeby;
- brak czasu – konieczność opieki nad członkami rodziny (np. wnukami lub starszymi rodzicami), kontynuowanie pracy zawodowej, zaangażowanie w działania innych organizacji;
- finansowe – niska emerytura powoduje, że trzeba wybrać tylko jedno lub kilka z szerokiego wachlarza zainteresowań;
- odległość/niedostępność – dla niektórych seniorów wyprawa na drugi koniec miasta lub do sąsiedniej miejscowości jest przeszkodą nie do pokonania;
- zdrowotne – starsi i mniej sprawni seniorzy nie mają tyle siły, poza tym – jak powiedział jeden z badanych – już pamięć nie ta, jednym uchem wlatuje, drugim wylatuje;
- wizerunek UTW jako instytucji elitarnej – niektórzy obawiają się, że nie będą pasować do innych słuchaczy, że się wśród nich nie odnajdą, bo mają zbyt niskie wykształcenie, są mniej obcy itd.

5. Co robią uniwersytety trzeciego wieku?

★ Działania UTW można podzielić na działania związane z ofertą dydaktyczną i pozostałe lub – według innych kryteriów – na zajęcia zorganizowane i niezorganizowaną aktywność społeczną.

★ Oferta dydaktyczna UTW ma formę **wykładów** (prelekcje) lub **zajęć innych niż wykłady** (grupy, sekcje, warsztaty, kursy, kluby i koła zainteresowań). Uniwersytety często dzielą zajęcia na wykłady ogólne i fakultatywne/sekcje/koła zainteresowań.

Marzenia stały się rzeczywistością – myślałam o takim czymś, o nauce, i to mi się ziściło.

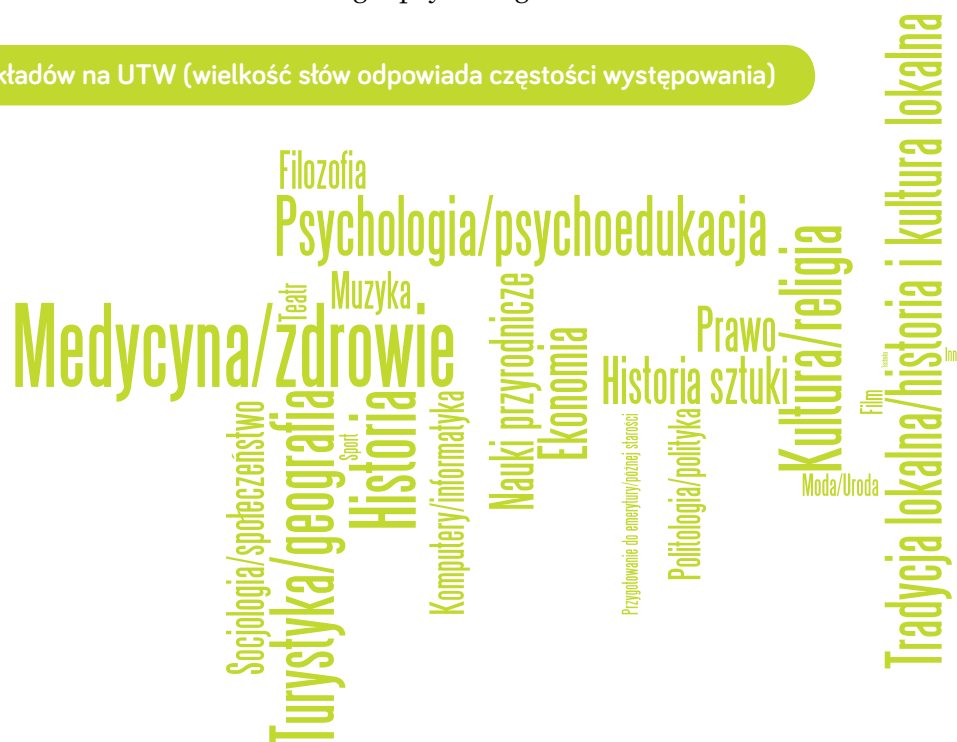
○ Różnorodność tematyczna zajęć jest ogromna; pewne tematy powtarzają się na wielu uniwersytetach (np. zdrowie czy historia), ale niektóre są unikatowe (np. telefonia komórkowa czy radiestezja).

○ Dodatkowo uniwersytety organizują rozmaite **imprezy i wydarzenia**.

★ **Wykłady** odbywają się w prawie wszystkich UTW (98%), uczestniczy w nich większość słuchaczy, na niektórych UTW wykłady są obowiązkowe. Przeciętny UTW organizuje **średnio 48 wykładów rocznie** (więcej niż jeden wykład tygodniowo). W 42% UTW jest organizowanych mniej niż 20 wykładów rocznie, a w 8% UTW – ponad 100 wykładów rocznie. Wykłady nie są dodatkowo płatne (trzeba tylko opłacić wpisowe i/lub roczną składkę).

○ **Najpopularniejszymi tematami wykładów** są: medycyna i zdrowie. Powszechne są również: historia, turystyka, geografia i wiedza o historii i kulturze lokalnej, literatura, wiedza o kulturze i religii, psychologia.

Tematy wykładów na UTW (wielkość słów odpowiada częstotliwości występowania)

Wydarzenia organizowane przez UTW

- ✳ Mimo że tylko 27% UTW do swoich trzech celów głównych zaliczyło „stworzenie seniorom możliwości utrzymywania kontaktów towarzyskich i nawiązywania znajomości”, to badanie jakościowe pokazało, że **towarzystwo jest drugą – po nastawieniu na edukację i akademickość – istotną funkcją**, jaką pełnią uniwersytety.

Samo wyjście, spotkanie też tak odświeża. Rozmowa z drugim człowiekiem, co założę, trzeba się umalować, nie tylko w kapciach. Im dłużej w domu, tym bardziej człowiek boi się wyjść.

- W ankiecie wymiar towarzyskości/klubowości mierzono liczbą sekcji gier towarzyskich, zajęć i sekcji turystycznych, imprez okolicznościowych, imprez plenerowych, zabaw tanecznych, wycieczek i wyjazdów turystycznych, wyjść do kina/teatru/muzeum i innych

instytucji kultury. Jednak odwiedzone uniwersytety ukazały **nieformalny wymiar towarzyskości** – wspólne wyjścia do kawiarni, na spacer, spotkania w domach, a przede wszystkim przyjaźnie i znajomości nawiązane lub podtrzymywane dzięki przynależności do UTW.

Znika poczucie wyobcowania, pozdrawiamy się w restauracjach.

Niektórzy bardzo odżyli, wcześniej między apteką a kościołem się snuli. Teraz szukają znajomych na facebooku.

- Udział słuchaczy w zajęciach, zwłaszcza w kołach zainteresowań i zajęciach w małych grupach, **naturalnie zwiększa integrację wewnątrz grupy** – słuchacze rozmawiają ze sobą przed zajęciami i po nich, czasami idą razem do kawiarni. Integracji sprzyjają też wspólne wyjazdy i wyjścia, np. do opery, teatru, muzeum.

- **Towarzyskość niezinstytucjonalizowana może mieć różne oblicza** – czasami chodzi o znalezienie nowych przyjaciół czy partnerów, czasami po prostu o bycie między ludźmi, bywa też tak, że znajomości zawarte poza UTW przenoszą się do uniwersytetu, przez co rozszerza się zakres wspólnie podejmowanych aktywności.

- **Towarzyskość motywuje do tego, żeby o siebie zadbać** – dotyczy to zwłaszcza pań, które ładnie się ubierają i robią makijaż, idąc do UTW.

- ★ Ludzie zajmujący się bieżącym funkcjonowaniem UTW pełnią swoje funkcje społecznie – jest to rodzaj **wolontariatu wewnętrznego na rzecz UTW**.

Każdy z nas się już wcześniej realizował społecznie, a to jest tak jakby przedłużenie, kontynuacja tego. Osoba, która nie zajmowała się wcześniej działalnością społeczną, nie zaangażuje się w działania na rzecz UTW.

- ★ Poza tym niemal jedna trzecia UTW (27%) prowadzi **działania społeczne na rzecz innych słuchaczy UTW** – najczęściej są to: pomoc w chorobie, wsparcie koleżeńskie, pomoc finansowa i rzeczowa, wsparcie duchowe, załatwianie codziennych spraw.

- ★ Drugą gałąź aktywności społecznej UTW stanowią **działania na rzecz społeczności lokalnej – innych osób lub środowisk niż UTW i jego członkowie**. Prowadzi je 50% UTW. Średnio w taką działalność jest zaangażowanych około 38 osób z jednego UTW. Można zatem szacować, że dzięki UTW w całej Polsce ponad 7000 osób pracuje społecznie.

Co innego pomagać dorywczo. A na stałe to nie. Każdy z nas ma swoje problemy zdrowotne, wolontariat w domu z wnukami.

- Czasem przy UTW działają regularne kluby lub sekcje wolontariatu (17%), jednak na ogół działania mają charakter doraźnej współpracy.

- 12% UTW planuje w przyszłym roku założenie koła wolontariuszy, a 40% poważnie myśli o realizacji projektów i działań na rzecz społeczności lokalnej.

- ★ Najczęściej **wsparcie ze strony UTW kierowane na zewnątrz** obejmuje:

- **osoby starsze** (25%), np. wspólne spędzanie czasu, organizowanie zajęć, występów;

- **dzieci w wieku szkolnym** (19%) lub **przedszkolnym** (18%), rzadziej **młodzież** (9%), np. występy grup artystycznych (teatr, chór), imprezy okolicznościowe, spotkania, zabawy, imprezy międzypokoleniowe, korepetycje, pomoc finansowa i rzeczowa oraz czytanie książek;
- **osoby z sąsiedztwa** (14%), np. pikniki, festyny, imprezy, zajęcia otwarte;
- **osoby chore** (13%) i **niepełnosprawne** (14%), np. pomoc rzeczowa i finansowa, odwiedziny i występy, organizowanie opieki, pomoc w codziennych obowiązkach, zakupy, wolontariat w hospicjum;
- **instytucje kultury** takie jak biblioteka, dom kultury czy muzeum (12%) – współorganizowanie imprez, zajęć, wydarzeń.

★ Przedstawiciele wielu uniwersytetów są zaangażowani w **reprezentowanie interesów osób starszych**, najczęściej w kontaktach z samorządem – biorą udział w konsultacjach społecznych (38%), działają w obszarze rzecznictwa i reprezentują interesy osób starszych (22%).

Wśród młodych czujemy się młodszy. Bardziej widać doświadczenie – młodzieży to się podoba.

★ Z międzypokoleniowością na UTW mamy do czynienia w dwóch wymiarach. Pierwszym jest **międzypokoleniowość między słuchaczami a organizatorami UTW lub osobami prowadzącymi zajęcia** (np. koordynatorami UTW są osoby 30-letnie, zajęcia czasami prowadzą studenci lub doktoranci).

- Ciekawe bywa odwrócenie ról następujące np. wtedy, kiedy młodzi wykładowcy wśród słuchaczy UTW rozpoznają swoich byłych nauczycieli.
- Zdarza się także międzypokoleniowość wśród samych słuchaczy, jeśli członkami UTW są zarówno osoby 50+, jak i 80+.

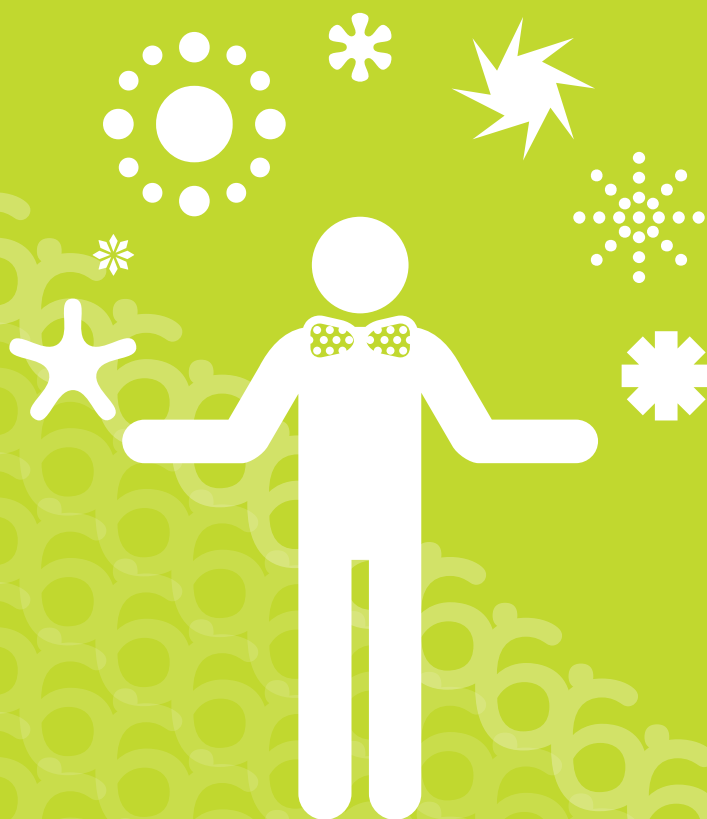
★ Drugim wymiarem są **inicjatywy międzypokoleniowe, w których biorą udział słuchacze UTW oraz dzieci i młodzież**, np. wspólne imprezy, występy, korepetycje, spotkania i wycieczki, działalność edukacyjna, pomoc finansowa i rzeczowa oraz czytanie książek. Kluby lub koła międzypokoleniowe prowadzi jednak tylko 8% uniwersytetów.

Nie ma gorszej rzeczy, jak starsi ludzie się tylko w swoim środowisku zamykają. Szybciej się starzeją.

- **Międzypokoleniowość w tym drugim znaczeniu jest dość rzadka** – to raczej wyjątek od reguły niż norma na UTW. Nieczęsto na uniwersytetach pojawiają się młodzi wolontariusze, w pojedynczych przypadkach we wspólnych zajęciach uczestniczą wspólnie młodzi i starsi słuchacze, seniorzy sporadycznie prowadzą wykłady/zajęcia dla młodzieży. Kontakty z młodymi są przypadkowe i powierzchowne, np. seniorzy mijają się ze studentami uczelni lub z młodzieżą, która chodzi na zajęcia do domu kultury.

- ★ Zdarzają się **przykłady jednostkowej, akcyjnej współpracy międzypokoleniowej**, np. słuchacze biorą udział w akcji zbierania nakrętek organizowanej przez studentów czy uczestniczą w badaniach socjologicznych, które studenci przeprowadzają na potrzeby swoich prac licencjackich/magisterskich. Na ogół jednak młodzi studenci lub młodzież uczęszczająca na zajęcia w tych samych miejscach, gdzie prowadzone są wykłady UTW, tylko się mijają – nie ma między nimi kontaktów. Wyjątkiem są studenci ze specjalizacji nauczania dorosłych, którzy czasami odbywają praktyki na UTW.
- ★ Niektóre uniwersytety nie planowały ani nie planują przedsięwzięć międzypokoleniowych – nie są szczególnie otwarte na młodzież, ale są też takie UTW (25%), które deklarują, że chciałyby wziąć udział w szkoleniach z zakresu współpracy międzypokoleniowej.
 - Te uniwersytety, które nie miały doświadczeń międzypokoleniowych, często trudno jednoznacznie określić jako zamknięte lub otwarte – jest raczej tak, że słuchacze nie mają szczególnej potrzeby kontaktowania się z młodymi – dobrze czują się we własnym gronie, nie szukają bodźców na zewnątrz, ale nie są też negatywnie nastawieni wobec młodych. Jest to rewers towarzyskości, jaką umożliwia UTW.
- ★ Wszyscy słuchacze z pewnością zgodziliby się, że wzajemna pomoc i zaangażowanie w działaniu na rzecz innych to pożądane wartości. Jednak możliwe, że niektórzy słuchacze nie angażują się (lub angażują się w niewielkim stopniu) w działalność na rzecz innych prowadzoną w ramach UTW, ponieważ:
 - **działają społecznie w innych instytucjach** lub organizacjach (dotyczy to zwłaszcza liderów);
 - **nie mają zdrowia**, siły ani motywacji, żeby pracować społecznie (to jednak jest praca! Wymaga wysiłku, czasu i zaangażowania);
 - **nie mają nawyku** pracy społecznej, nie odczuwają takiej potrzeby;
 - jeszcze **nie są gotowi** na taki rodzaj aktywności, najpierw chcą odpocząć na emeryturze i postawić na siebie (wreszcie są panami swojego czasu, mogą rozwijać pasje i samorealizować się);
 - nie zawsze działania na rzecz innych są promowane i wspierane przez UTW.
- ★ Te wszystkie postawy nie są ani antywspółnotowe, ani antyspołeczne – są raczej przykładem braku gotowości i motywacji do działania na rzecz innych.

6. Różnorodność uniwersytetów trzeciego wieku

✧ Uniwersytety trzeciego wieku to bardzo różne instytucje zebrane pod jedną nazwą. Tym, co je głównie łączy, jest właśnie nazwa, autodyskurs (uniwersytety mówią o sobie w specyficzny sposób, kładą nacisk na te same kwestie: wiedza, nauka, uniwersyteckość) i cele oraz beneficjenci. Definicja tego, czym jest uniwersytet trzeciego wieku, jest pojemna – to bardzo dobrze. Znaczy to bowiem, że UTW mogą być elastyczne – mogą odpowiadać na potrzeby lokalne oraz dopasowywać się do oczekiwań słuchaczy, a jednocześnie wpisują się w ogólne skojarzenia, jakie niesie ze sobą to określenie.

✧ W klasycznym podziale wyróżnia się następujące typy uniwersytetów trzeciego wieku¹³:

- **francuski** – UTW ściśle związany z uczelnią wyższą, duży nacisk na działania edukacyjne, mocno naukowy charakter;
- **angielski** – związany ze stowarzyszeniami i samoorganizacją osób starszych, słabe związki UTW z uczelnią wyższą, mocno rekreacyjny charakter;
- **kanadyjski** – łączy działania stowarzyszenia i uczelni wyższej, a więc naukę i rekreację;
- **południowoamerykański** – tworzony dzięki oddolnej inicjatywie starszych osób, które pracują z trudną młodzieżą, mocno zaangażowany społecznie i to w dodatku na zewnątrz (w zasadzie prowadzi działalność resocjalizacyjną);
- **chiński** – działania twórcze i artystyczne, promocja sztuk artystycznych, od układania bukietów do rękodzielnictwa.

✧ W trakcie badania dostrzegliśmy, że w UTW ścierają się dwie idee: **XIX-wiecznego uniwersytetu i nowoczesnej instytucji pozarządowej**. Ta pierwsza związana jest z nauczaniem i z inteligencją rozumianą jako ta grupa społeczna, która odgrywa szczególną rolę w społeczeństwie, ale ma też zobowiązania względem innych grup. To podejście – w pewnym sensie zakłęte w samej idei uniwersytetu – uwypukla wpływ jednokierunkowy. Natomiast druga idea wiąże się z obowiązkiem bycia instytucją otwartą na społeczeństwo obywatelskie, na społeczność lokalną, podejmującą działania skierowane nie tylko na własny rozwój, ale także na rozwój najbliższego otoczenia, na zwiększenie kapitału społecznego. W tym rozumieniu UTW staje się podobny do organizacji pozarządowej. Dwie opisane tu idee nie wykluczają się, ale wytwarza się między nimi silne napięcie. Na uniwersytecie, który nawiązuje do idei XIX-wiecznej, ważne są standardy nauczania, hierarchia i akademickość. Z kolei drugi typ jest uniwersytetem bardziej otwartym, stawiającym raczej na wspólnotowość i samorządność niż zarządzanie odgórne i profesjonalizację. Na UTW zbliżonym do pierwszego modelu bardziej widoczne jest nastawienie: „ktoś nam organizuje zajęcia”, podczas gdy UTW reprezentujący drugi typ kieruje się zasadą: „to my sami się organizujemy”.

¹³ Za: Walentyna Wnuk, *Uniwersytet Trzeciego Wieku jako fenomen współczesności*, opracowanie wewnętrzne, 2012.

★ Ponieważ różnorodność UTW ma wiele przyczyn, bardzo trudno jest stworzyć jedną typologię, w której odnaleźć będzie można wszystkie działające w Polsce instytucje tego typu. Naszym zdaniem lepiej jest więc mówić o obszarach czy też wymiarach, które różnicują UTW.

★ Jednym z obszarów różnicujących uniwersytety trzeciego wieku jest ich **charakter instytucjonalny i sposób zarządzania**. Spotykamy zatem:

- UTW **menedżersko-usługowe** – ich oferta jest ofertą rynkową, a słuchacze są przede wszystkim klientami/konsumentami, którzy płacą za interesujące ich zajęcia. Często takie uniwersytety powstają przy innych instytucjach (np. uczelniach, domach kultury), zapewniając im widoczne korzyści (promocja, pomoc w przyciągnięciu nowych osób). Najczęściej prowadzone są przez etatowego pracownika;
- UTW **samorządne** – seniorzy odgrywają tu ważną rolę jako osoby prowadzące UTW, istotne jest dbanie o demokrację i włączanie słuchaczy w zarządzanie instytucją. Można powiedzieć, że takie UTW są organizacjami tworzonymi przez seniorów dla seniorów. Uniwersytety takie posiłkują się zatrudnieniem etatowych pracowników tylko w niewielkim zakresie;
- UTW **samorządno-instytucjonalne** – starają się łączyć samorządność z profesjonalizacją zatrudnienia. Słuchacze mają stosunkowo duży wpływ na UTW, ale jest także kadra, która zarządza instytucją, pisze projekty, zdobywa środki na finansowanie działalności.

★ Kolejnym obszarem różnicującym uniwersytety trzeciego wieku jest akademickość. Najbardziej zaawansowaną jej formą jest **akademickość synergiczna**, która polega na ściślejszej współpracy UTW z uczelnią wyższą poprzez np. realizowanie wspólnych projektów badawczych i społecznych, wspólne wypracowywanie metod prowadzenia zajęć, współpracę międzypokoleniową pomiędzy słuchaczami a studentami, staże studenckie. Kolejną formą jest **akademickość programowa**, która wiąże się z dużą liczbą wykładów i tradycyjnych form przekazywania wiedzy, a nacisk kładzie na formalne aspekty wykształcenia wykładowców (ceni osoby utytułowane) oraz na przedmioty typowo akademickie. Często głos decydujący przy ustalaniu programu należy do rady naukowej, która jest silnie osadzona w UTW. Jest też taki typ akademickości, który nazwać można **akademickością formalną** czy też **fasadową** – współpraca z uczelnią opiera się przede wszystkim na formalnych porozumieniach o współpracy i działaniu rady naukowej. Mało jest natomiast miejsca na rzeczywiste kontakty i wspólne działania. Poza tymi trzema typami akademickości, które różnicują UTW, jest jeszcze jeden, powszechny rodzaj – **akademickość obrzędowa**, która przejawia się w słownictwie (semestr, słuchacz, wykład, indeks) i zwyczajach (np. msza inauguracyjna rok akademicki, chór śpiewający *Gaudeamus igitur*). Od pewnego czasu w środowisku UTW pojawia się pytanie, czy wykazanie się akademickością na odpowiednim (jakim?) poziomie jest

niezbędne do tego, żeby dana instytucja mogła nazywać się uniwersytetem trzeciego wieku. Pomysł na wprowadzenie standardów dotyczących UTW jest przejawem właśnie tej dyskusji.

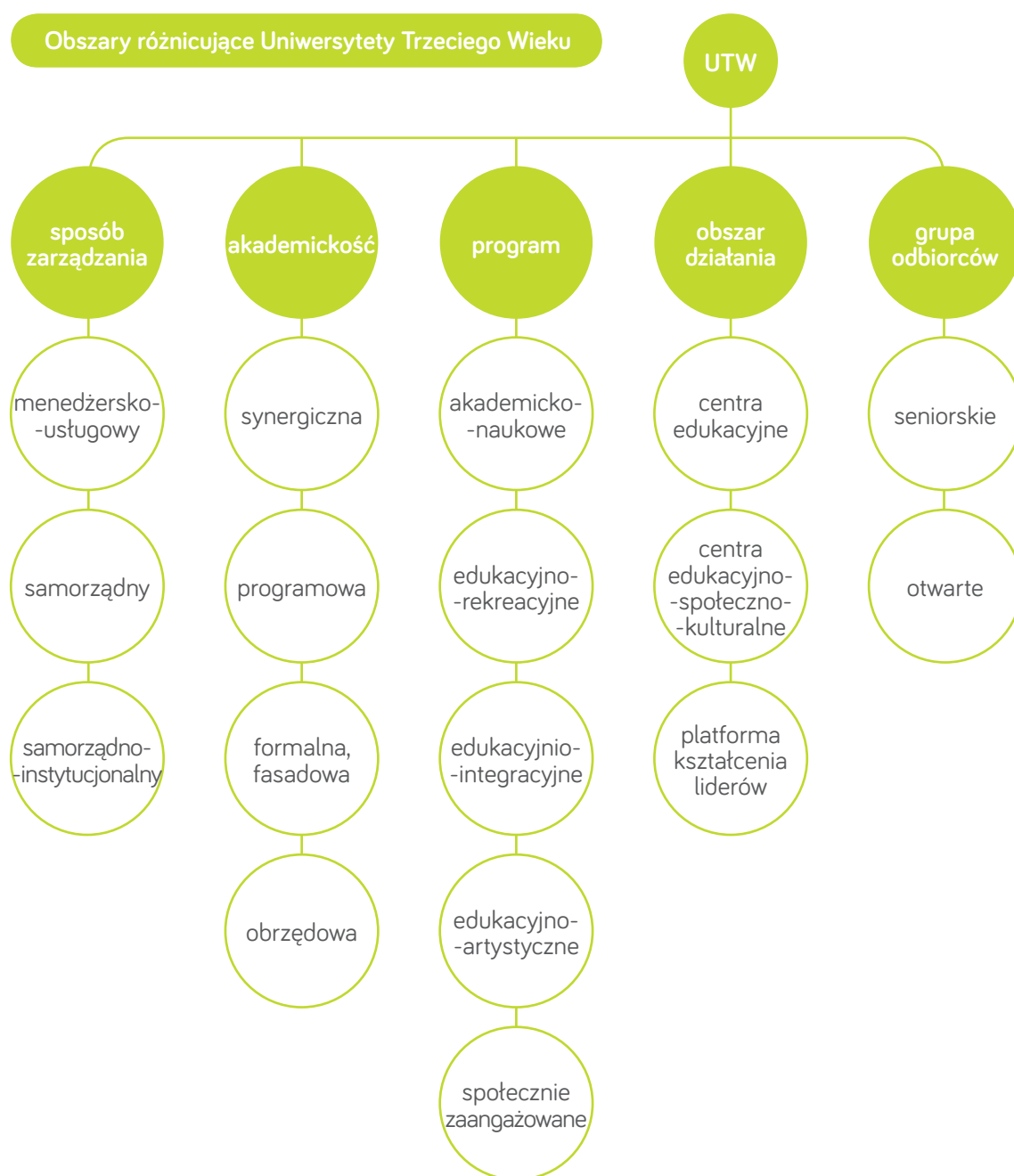
✧ W nawiązaniu do opisanej powyżej typologii można próbować pokazać różnorodność polskich uniwersytetów trzeciego wieku poprzez analizę ich **oferty programowej**. Wyróżnić można UTW:

- **akademicko-naukowe**, które nacisk kładą na wiedzę, jakość nauczania, naukowość, prowadzenie badań, zazwyczaj również ściśle współpracują z uczelniami wyższymi;
- **edukacyjno-rekreacyjne**, które koncentrują się na zajęciach związanych z umiejętnościami praktycznymi, aktualizacji wiedzy. Ich współpraca z uczelniami jest luźniejsza i mają wielu partnerów;
- **edukacyjno-integracyjne**, dla których najważniejsze jest poczucie wspólnoty, tworzenie grupy, integracja słuchaczy;
- **edukacyjno-artystyczne**, które pozwalają wyeksponować twórczość swoich słuchaczy. Od niedawna powstają też uniwersytety o wyraźnym profilu artystycznym, np. UTW taneczne czy fotograficzne;
- **społeczno-zaangażowane**, dla których bardzo ważne jest włączanie słuchaczy w działania społeczne, często na rzecz społeczności lokalnych. Na razie w Polsce nie ma zbyt wielu takich UTW.

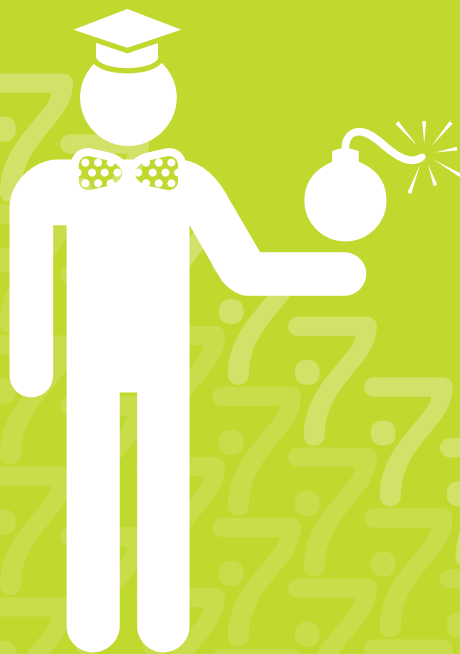
✧ I tak dochodzimy do kolejnego obszaru, który istotnie różnicuje uniwersytety trzeciego wieku. Jest nim **stosunek do działalności społecznej**. Są w Polsce UTW, które funkcjonują jako **centra edukacji dla seniorów** – koncentrują się na zajęciach, ofercie edukacyjnej, przekazywaniu wiedzy. Są jednak i takie, które postrzegają się i kreują na centra edukacyjno-społeczno-kulturalne, które poza działalnością *stricto* edukacyjną duży nacisk kładą na kontakty ze społecznością lokalną, działania wychodzące poza siedzibę UTW i skierowane nie tylko do samych słuchaczy. Widoczna jest także potrzeba powstania UTW, które będą działały jak **platformy kształcenia liderów lokalnych**, animatorów społecznych. Na takich UTW powinno się rozbudzać postawy obywatelskie i dawać narzędzia, które będą pomocne w działaniach skierowanych do społeczności lokalnej. Obecnie można mówić o ryzyku związanym z odpychaniem przez uniwersytety niektórych aktywnych osób, które chciałyby działać na rzecz innych. Wynika to po trosze z elitarności uniwersytetów i z ograniczonej liczby miejsc/stanowisk dla osób aktywnych. Pewną przeszkodą dla oddolnej aktywności słuchaczy może być też formalizm i pewna hierarchiczność działania UTW. Spostrzeżenia te mogą być przyczynkiem do analizy działań i skonstruowania nowej oferty uniwersytetów, która pozwoli na lepsze wykorzystanie potencjału osób przedsiębiorczych.

★ Kolejnym ważnym wymiarem, który różnicuje uniwersytety, jest **grupa potencjalnych odbiorców**. Możemy więc mówić o **UTW seniorskich**, które swoją ofertę kierują tylko do osób będących w „trzecim wieku”, jak i o **otwartych UTW**, które są bardziej międzypokoleniowe i otwarte na osoby młodsze. Pojawiają się także uniwersytety drugiego wieku. Jak czytamy na stronie internetowej <http://www.uniwersytetdrugiegowieku.pl>, mają one wypełnić lukę pomiędzy nauczaniem pierwszego i trzeciego wieku w niezwykle ważnym procesie uczenia się przez całe życie. Instytucje te mają odpowiadać na potrzeby osób aktywnych zawodowo, które nie czują się jeszcze osobami w trzecim wieku.

Obszary różnicujące Uniwersytety Trzeciego Wieku

7. Czy elitarność uniwersytetów trzeciego wieku może być zagrożeniem?

✧ Mimo deklarowanej otwartości w trakcie badań terenowych mogliśmy jednak poczuć elitarność UTW. Ich słuchacze zazwyczaj są osobami dobrze wykształconymi, nierzadko będącymi w dobrej sytuacji finansowej, zdrowszymi i aktywniejszymi niż przeciętni seniorzy. Zdarza się, że mówi się o nich jako o elicie lokalnej społeczności. I choć słuchacze nie wydają się wykluczać czy stygmatyzować innych, na pewno samym sposobem bycia sprawiają, że można się czuć przy nich onieśmionym.

✧ Elitarność uniwersytetów trzeciego wieku ma kilka wymiarów:

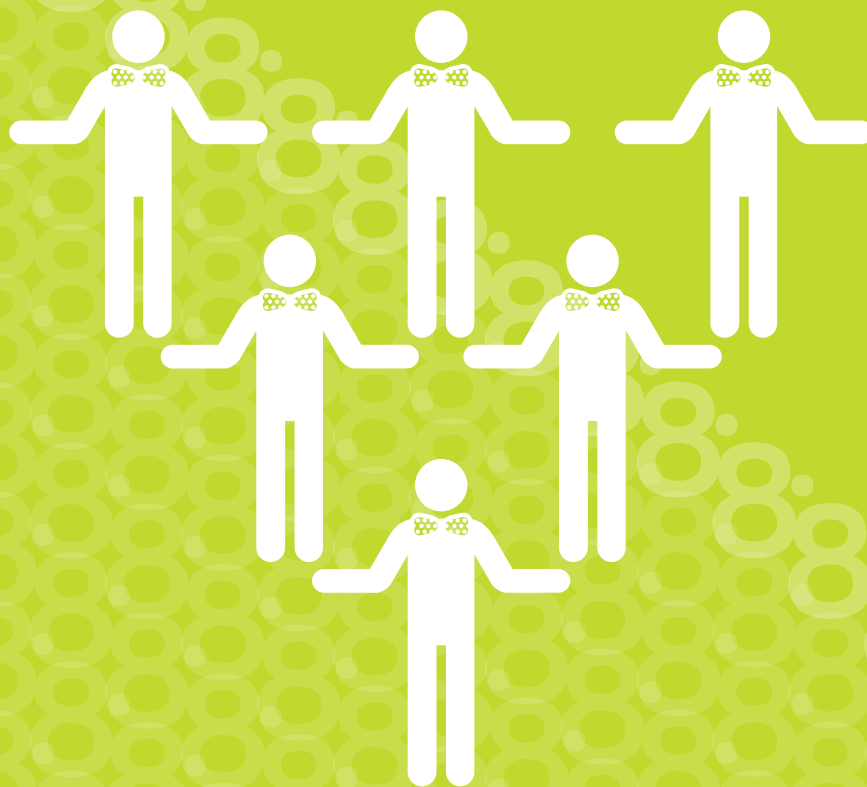
- sama nazwa „uniwersytet trzeciego wieku” budzi skojarzenia związane z uczelnią wyższą i tym samym wiele osób gorzej wykształconych nawet nie próbuje zainteresować się ofertą tego typu instytucji;
- przyswojenie części wiedzy oferowanej na UTW wymaga posiadania pewnego zaplecza informacyjnego oraz kompetencji kulturowych i językowych;
- słuchacze UTW to zazwyczaj przedstawiciele lokalnych elit, nierzadko pełniący dawniej funkcje kierownicze. Seniorzy, którzy nie są słuchaczami, obawiają się, że mogą nie pasować do tego środowiska;
- nie bez znaczenia są też sprawy związane z finansami: poza opłaceniem czesnego, które zazwyczaj nie jest zbyt wysokie, korzystanie z oferty UTW wiąże się z ponoszeniem innych kosztów (zajęcia dodatkowe, zakup materiałów np. na zajęcia z witrażownictwa czy wyjazdy na wycieczki);
- aspiracje i oczekiwania słuchaczy dotyczące uczestnictwa w kulturze są raczej typowe dla klasy średniej i wyższej (np. członkowie UTW zazwyczaj wolą wyjazd do filharmonii niż na festiwal piosenki biesiadnej). Widać to bardzo wyraźnie w retoryce, jaką się posługują (np. dystansowanie się od klubów seniora czy Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów);
- elitarność zwiększa znaczenie poczty pantoflowej jako kanału promocji (np. osoby mające znajomych w UTW wcześniej dowiedzą się o rekrutacji), przez co często z oferty UTW korzysta głównie jedna grupa seniorów.

✧ Tak rozumiana elitarność nie jest czymś nagannym, jest wręcz naturalna. To oczywiste, że ludzie wolą przebywać z osobami, które są do nich podobne, mają wspólne zainteresowania, zbliżony styl życia. Konstruując ofertę UTW trzeba jednak być bardzo ostrożnym, bo istnieje ryzyko dominacji tylko jednego modelu organizowania czasu i zapewniania aktywności osobom starszym. Już teraz oferta UTW zaczyna dominować wśród zorganizowanych form spędzania czasu przygotowanych dla seniorów. Przez ostatnie lata głos UTW zyskał duże znaczenie w sprawach dotyczących osób starszych. Dzięki temu, że środowisko UTW składa się z osób wykształconych, aktywniejszych i odważniejszych niż przeciętni seniorzy, udało się wykreować bardzo silną grupę rzeczniczą. Trzeba jednak pamiętać, że ta grupa nie reprezentuje interesów wszystkich osób starszych. Ma to swoje konsekwencje praktyczne, np. przedstawiciele innych

typów organizacji czują się niedowartościowani. Może to doprowadzić do utrwalenia braku równowagi pomiędzy wpływami UTW, a chociażby klubów seniora czy Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów. Ważne jest, aby pamiętać, że dość często UTW działają na rzecz określonej grupy osób wykształconych, które są we względnie lepszej sytuacji niż inne osoby starsze.

- ✧ Źle rozumiana elitarność może doprowadzić do zamykania się na inne organizacje seniorskie i antagonizowania środowiska osób starszych.
- ✧ Elitarność ma oczywiście swoje pozytywne strony. Ze świadomością przynależności do elity lokalnej inteligencji wiąże się szereg zobowiązań, w tym przekonanie, że można i należy pomagać innym, że warto działać na rzecz społeczności.

8. Potencjał uniwersytetów trzeciego wieku w budowaniu kapitału społecznego

Kapitał społeczny stanowi *smar do kół (...)*. Tam, gdzie ludzie ufają sobie i są go-dni zaufania, i gdzie są oni podmiotami powtarzających się interakcji ze swoimi współobywatelami, codzienne zajęcia i transakcje społeczne są mniej kosztowne. Nie ma potrzeby zużywania czasu i pieniędzy na zapewnianie, że inni będą podtrzymywać wspólny cel, lub karanie ich, jeśli tego nie czynią¹⁴.

Kapitał społeczny jest zasobem kreującym potencjał tak ekonomiczny (działania gospodarcze, przedsiębiorczość), jak i społeczny (silne, produktywne społeczności różnego poziomu i typu), intelektualny oraz twórczy (współpraca ludzi o różnych zainteresowaniach). Kapitał ten ułatwia tworzenie sieci społecznych, w których funkcjonują ludzie będący swoistymi nośnikami zasobów w postaci wiedzy, umiejętności i wartości. Dzięki temu powstają współdziałające doraźnie lub długoterminowo grupy, środowiska, stowarzyszenia czy instytucje (np. samorządy, wspólnoty mieszkaniowe, organizacje pozarządowe)¹⁵.

- ★ Budowanie kapitału społecznego przez uniwersytety trzeciego wieku jest ważne, ponieważ kapitał taki ułatwia im działanie. Pozwala też nawiązywać współpracę z innymi instytucjami w oparciu o zaufanie, zawiązywać partnerstwa, a także działać nawet z ograniczonymi zasobami finansowymi.
- ★ Uniwersytety trzeciego wieku – niezależnie od tego, jak długo i gdzie działają – dysponują **sporym i różnorodnym kapitałem społecznym**. Poszczególne UTW w dużym stopniu bazują na kapitale swoich liderów (np. kontakty z ważnymi osobami i instytucjami w społeczności) czy na kapitale instytucji, przy których działają (a czasami także tych, z którymi współpracują).
- ★ Niezależnie od lokalnych różnic UTW jako specyficzny typ instytucji ma pewien **wspólny kapitał wiążący**¹⁶, zbudowany na czterech podstawowych zasobach. Są nimi:
 - **kobiety** (kobiety najczęściej są założycielkami i słuchaczkami UTW);

¹⁴ Za: Robert D. Putnam, *Samotna gra w kręgle*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 474.

¹⁵ Za: Anna Baczko, Łucja Krzyżanowska, Magdalena Stec, *Kapitał społeczny w powiecie tczewskim*, 2009.

¹⁶ Podział na kapitał wiążący (*bonding*) i kapitał pomostowy (*bridging*) wprowadził Robert D. Putnam (*Demokracja w działaniu*, Znak, Kraków 1995). Wiążący kapitał społeczny łączy ludzi należących do wyodrębnionej grupy (np. klanu, klubu, bractwa studenckiego, firmy, gangu, elity politycznej), wzmacniając jej homogeniczność i tworzy silne więzi wewnętrzne. Pomostowy kapitał społeczny, przeciwnie, buduje związki między różnymi grupami, tworzy heterogeniczne sieci integrujące (Janusz Czapiński, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny. Polski paradoks*, „Zarządzanie Publiczne”, 2008, nr 2). Istnienie wiążących sieci społecznych może być korzystne dla małych grup, ale może być groźne dla spójności i integracji społecznej w większej skali, ponieważ będzie prowadziło do zamykania się pewnych grup, powstawania antagonizmów czy swoistych monopolów. Jednocześnie jednak można takie silnie ze sobą związane grupy potraktować jako cenny zasób, który należy jednak zagospodarować inaczej – tak, by istniejący kapitał wiążący się został dopełniony kapitałem pomostowym (Anna Baczko, Łucja Krzyżanowska, Magdalena Stec, *Kapitał społeczny w powiecie tczewskim*, 2009).

- **seniorzy** (ludzie doświadczeni, z dużą wiedzą i mądrością życiową);
- **członkowie elity** (często są to osoby cieszące się dużym szacunkiem, o wysokim statusie społecznym, ważne dla lokalnej społeczności, np. byli nauczyciele, lekarze);
- **podobne predyspozycje, potrzeby i styl życia** (ludzie nastawieni na aktywność – intelektualną, życiową, fizyczną – i rozwój; otwarci, szukający samorealizacji, ale też przynależności do wyjątkowej, elitarnej grupy).

★ **Kapitał wiążący jest wsobny** z definicji – wzmacnia tylko te osoby lub grupy, które już wcześniej łączyła więź i wspólne sprawy. Jednak w przypadku UTW, które w dużym stopniu działają na rzecz zaspokojenia potrzeb i oczekiwań swoich członków, ten kapitał „pracuje” na rzecz instytucji. W tym sensie jest korzystny dla UTW – przynajmniej do pewnego stopnia i na pewnym etapie rozwoju uniwersytetu.

★ Z drugiej strony mamy do czynienia z **kapitałem pomostowym UTW** – czasami są to duże i stale powiększane zasoby, czasami dopiero załączki wymiany. Niezależnie od wielkości kapitału pomostowego UTW korzystają z niego i będą korzystać w przyszłości – w większym zakresie. Jedną z **naturalnych form kapitału pomostowego jest międzypokoleniowość**¹⁷.

★ UTW nawiązują współpracę i mają dobre kontakty z wieloma instytucjami. W tej chwili nie zawsze ta współpraca jest optymalna – często jest formalna (np. podpisane porozumienie), ograniczona (np. korzystanie z pomieszczeń), ale bywa także intensywna i angażująca obie strony (np. kino, które dostosowuje repertuar do potrzeb seniorów).

★ Wydaje się prawdopodobnym, że w przyszłości współpraca ta będzie poszerzana (więcej instytucji czy organizacji partnerskich) i pogłębiana (wspólne projekty, działania – raczej cykliczne niż akcyjne) – ze względu na rozwój UTW, ale także dlatego, że innym instytucjom również będzie zależało na współpracy (np. wspólne pozyskiwanie środków).

★ W kontekście budowania kapitału społecznego ważne jest również sieciowanie przez UTW instytucji i organizacji działających w obszarze kultury i edukacji, które są dla większości UTW kluczowymi partnerami. UTW nie tylko współpracują ze szkołami, uczelniami, bibliotekami, domami kultury czy muzeami, ale często są przez nie powoływane, mieszczą się w tym samym budynku, mają wspólnych pracowników. Warto zaznaczyć, że **współpraca UTW z innymi instytucjami edukacyjnymi i kulturalnymi jest bardzo często symbiozą, która zapewnia korzyści obydwu stronom**: UTW otrzymuje od ośrodka kultury za darmo sale na próby, a w zamian za to ośrodek może chwalić się osiągnięciami chóru; teatr może zaoferować słuchaczom tańsze bilety, dzięki czemu więcej osób ma szansę zobaczenia spektaklu, a teatr ma zapewnioną frekwencję.

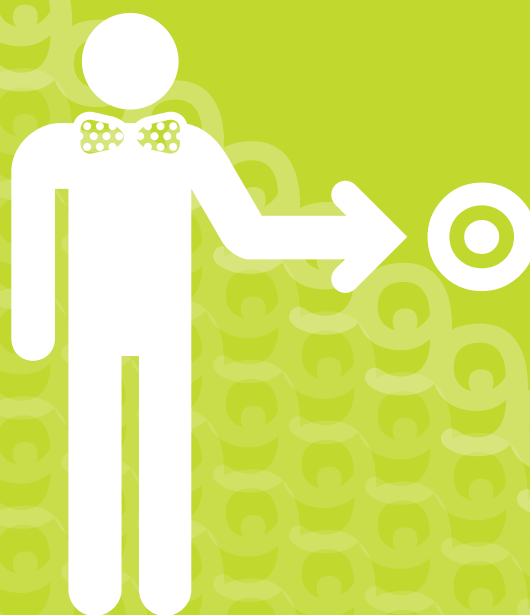
¹⁷ Więcej o międzypokoleniowości w uniwersytetach trzeciego wieku na stronach: 26-27.

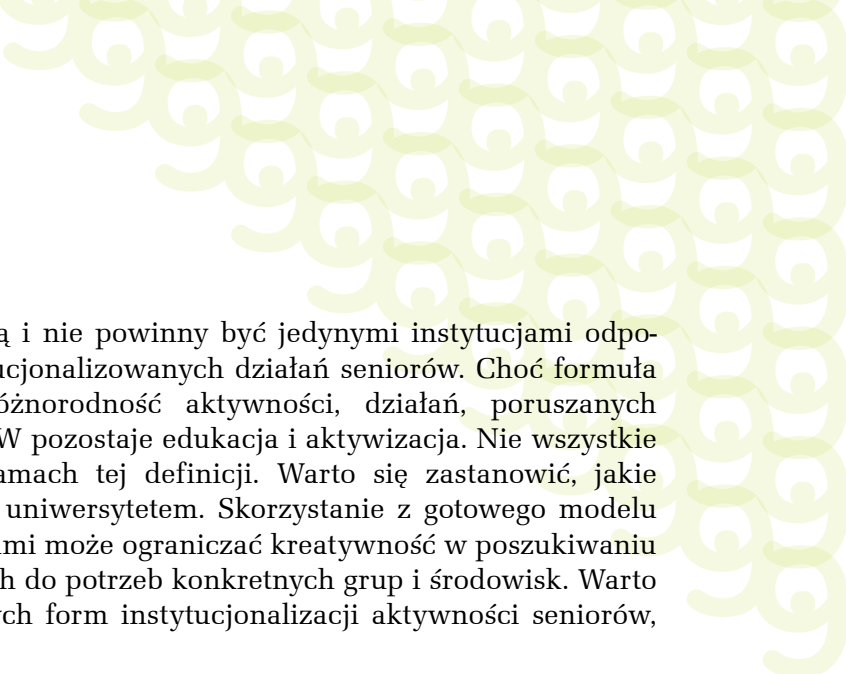
- ✧ Stosunkowo nieliczne UTW działają na rzecz innych grup, osób czy instytucji, ale niektóre uniwersytety angażują się w takie przedsięwzięcia od lat i stale poszerzają zakres współpracy – dla niektórych słuchaczy praca społeczna to naturalna potrzeba, którą realizują i w UTW, i poza nim.
- ✧ W pewnym sensie UTW będą musiały w większym stopniu stawiać na kapitał pomostowy także dlatego, że stopniowo zmieniają się okoliczności ich funkcjonowania:
 - coraz więcej działań prowadzonych jest metodą projektową, a założenia konkursów grantowych wymagają stworzenia partnerstwa i realnej współpracy dwóch lub więcej stron;
 - wraz z upływem lat kolejne pokolenia seniorów będą się zmieniać (nowe potrzeby, zainteresowania).

To wszystko sprawia, że uniwersytet będzie się zmieniał i w coraz większym stopniu otwierał na inne środowiska.

- ✧ Potencjałem budowania pomostowego kapitału społecznego są także deklaracje otwartości na współpracę składane przez UTW – przykładem mogą być działania międzypokoleniowe czy wolontariat. Niektóre uniwersytety nie podejmowały jeszcze tego typu działań, ale są gotowe na zmianę.

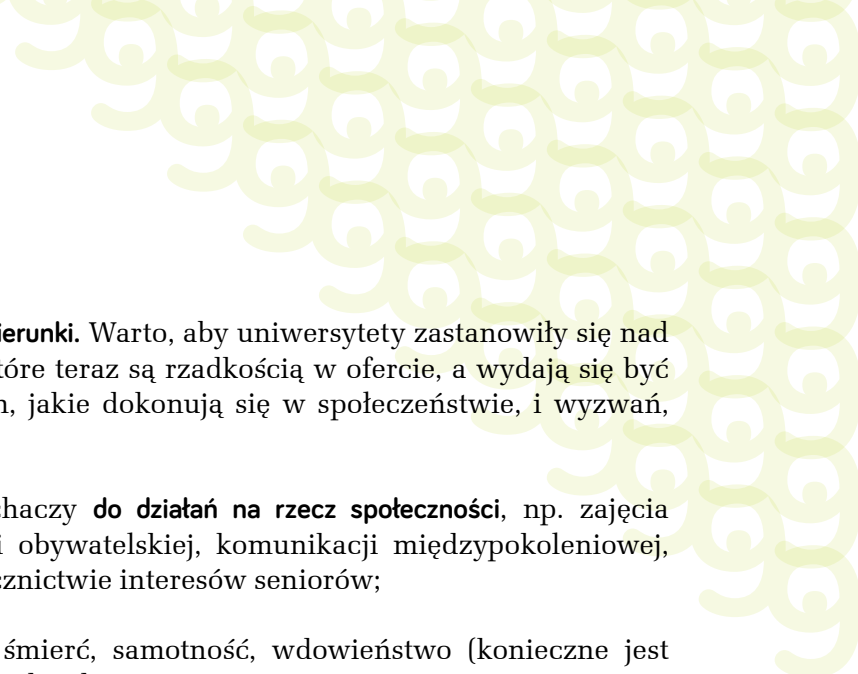
9. Rekomendacje i wyzwania dla środowiska uniwersytetów trzeciego wieku

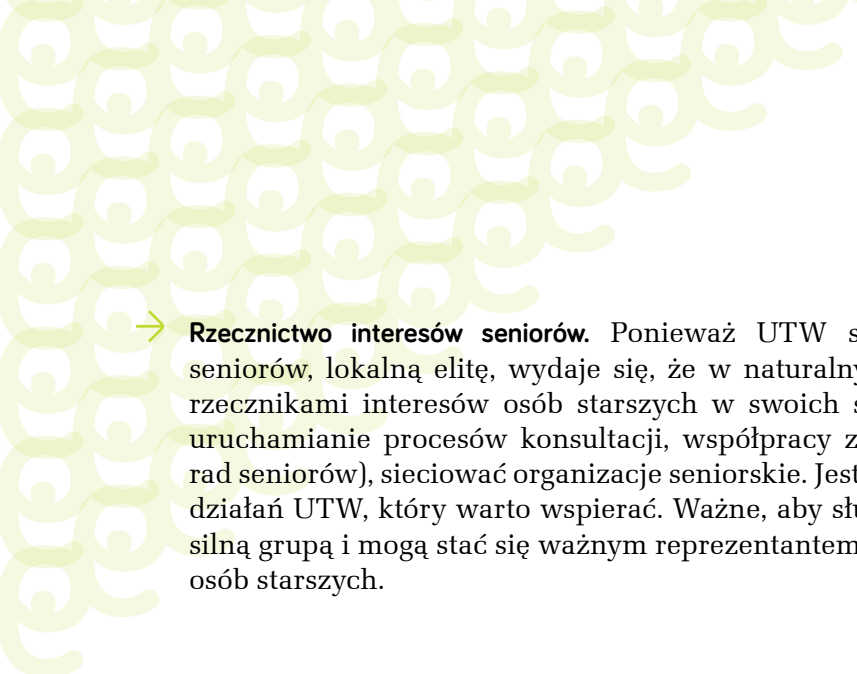

-
- ➔ **Ryzyko monopolu.** UTW nie muszą i nie powinny być jedynymi instytucjami odpowiadającymi na potrzebę zinstytucjonalizowanych działań seniorów. Choć formuła UTW jest bardzo pojemna (różnorodność aktywności, działań, poruszanych tematów, zajęć) główną misją UTW pozostaje edukacja i aktywizacja. Nie wszystkie potrzeby można zaspokoić w ramach tej definicji. Warto się zastanowić, jakie działania warto realizować poza uniwersytetem. Skorzystanie z gotowego modelu jest dużym ułatwieniem, ale czasami może ograniczać kreatywność w poszukiwaniu rozwiązań najlepiej dopasowanych do potrzeb konkretnych grup i środowisk. Warto eksperymentować i szukać nowych form instytucjonalizacji aktywności seniorów, innych niż UTW.
 - ➔ **Piękna i wymagająca różnorodność.** W myśleniu o UTW i zmianach, jakich potrzebują, zawsze uwzględniać trzeba kontekst ich działania, bo to często determinuje ich możliwości rozwoju. Nie ma jednego modelu UTW, nie ma więc uniwersalnych rekomendacji i najsłuszniejszych kierunków rozwoju. Efektywne korzystanie z tej różnorodności wymaga od UTW umiejętności analizowania i oceniania swoich działań oraz potrzeb i zasobów środowiska lokalnego. Należy więc dbać o umiejętność ewaluacji i diagnozy wśród UTW. Źle rozumiana różnorodność może nieść ze sobą pewne ryzyko. Ta obawa widoczna jest w toczącej się dyskusji o standardach działań uniwersytetów trzeciego wieku oraz w pojawiających się coraz częściej pytaniach o to, „kto jest, a kto nie jest UTW”. Wypracowanie zasad i standardów jest obecnie wyzwaniem dla środowiska UTW. Nie należy obawiać się dyskusji na ten temat, gdyż może być ona impulsem do rozwoju innych typów organizacji wspierających osoby starsze, a dbanie o jakość i przestrzeganie standardów może mieć charakter mobilizujący do dalszego rozwoju nie tylko UTW, ale też innych organizacji seniorskich.
 - ➔ **Nieobecni – największe wyzwanie.** Warto pomyśleć o sposobach dotarcia z ofertą UTW do grup odbiorców, które na razie korzystają z niej w niewielkim stopniu.
 - Wyzwaniem jest przede wszystkim dotarcie do **mężczyzn**. Należy zbadać potrzeby starszych mężczyzn, a także powody, dla których nie docierają na UTW. Być może warto rozważyć powoływanie UTW o profilu wyraźnie męskim, nastawionych na bardziej techniczną wiedzę czy umiejętności, np. politechniki trzeciego wieku, uniwersytety rzemiosła. Podobnie jak panie lubią przebywać tylko w swoim gronie, tak samo mężczyźni potrzebują przestrzeni dla siebie. Po fali projektów kobiecych, czas na projekty typowo męskie.
 - Ważna jest także większa aktywizacja starszych **osób niepełnosprawnych**. Niepełnosprawność jest istotną barierą utrudniającą uczestnictwo w życiu społecznym. W informacjach o ofercie UTW warto podkreślać otwartość na osoby niepełnosprawne, organizować dla nich pomoc w dotarciu na zajęcia (np. transport, wolontariusz-asystent) i bezpośrednio do nich kierować propozycje udziału w różnych spotkaniach. Oczywiście dużą przeszkodą są bariery architektoniczne w budynkach UTW, jednak zawsze można znaleźć sposób na to, aby chociaż część zajęć odbywała się w przestrzeniach przyjaznych niepełnosprawnym.

- Do rozważenia jest pytanie o możliwość korzystania z oferty UTW przez **osoby starsze, ale jeszcze aktywne zawodowo**. Warto sprawdzić, czy osoby takie są zainteresowane ofertą UTW i czy godziny zajęć nie kolidują z godzinami ich pracy. Wraz z wydłużaniem wieku emerytalnego coraz więcej osób 50+ będzie aktywnych zawodowo do późnej starości. Może to być ważna i liczna grupa odbiorców działań UTW.

- ➔ **Partycypacja w zarządzaniu UTW.** Kluczowe jest poczucie wpływu na sposób funkcjonowania UTW i jego ofertę wśród wszystkich uczestników, bez względu na stopień zaangażowania i pełnione oficjalne funkcje. Ważne jest też tworzenie przestrzeni na pomysły i inicjatywy słuchaczy. Umiejętność wydobywania i wspierania potencjału słuchaczy UTW jest ważną kompetencją, którą liderzy UTW powinni rozwijać. Istotne jest tutaj kształcenie liderów małych grup – zespołów mogących skutecznie animować różne działania słuchaczy i wspierać zarząd w podejmowanych działaniach.
- ➔ **Towarzystwo doceniona.** Warto zadbać o integrację na UTW (zwłaszcza że sama formuła wykładów i duża liczba słuchaczy nie sprzyjają tworzeniu więzi). Stąd ogromna rola nieformalnych spotkań, pracy w małych grupach, wycieczek, tworzenia zasad działania grup, zespołów etc. Ważne jest także przygotowywanie prowadzących zajęcia i opiekunów sekcji do pełnienia roli osób dbających o integrację.
- ➔ **Nowe partnerstwa i nowe spojrzenie na stare partnerstwa.** UTW mają duży potencjał koalicyjny, ale muszą mieć odwagę, by wchodzić w relacje z innymi typami instytucji. Może być to sposób na przyciągnięcie nowych, dotąd nieobecnych grup seniorów, jak również na podjęcie efektywniejszych działań (nowe zasoby to nowe możliwości). Nowe relacje na pewno pozwolą też na budowanie wizerunku instytucji otwartej, działającej na rzecz całej społeczności, wartej inwestowania. Ten kierunek to szansa na nowe projekty, więc i nowe źródła finansowania. W ramach współpracy ze starymi partnerami (np. uczelniami) można zadbać nie tylko o standardową możliwość korzystania z sal należących do uczelni, ale też o staże studentów, projekty ewaluacyjne czy wolontariat. Szczególnie ważna wydaje się większa otwartość UTW na współpracę z innymi organizacjami seniorskimi, a także poszerzenie współpracy z organizacjami pozarządowymi. Dla zwiększenia kreatywności działań warto szukać partnerów niestandardowych, pozornie należących do innych światów, np. artystów, organizacji młodzieżowych.
- ➔ **Elastyczna oferta.** UTW zmieniają się wraz ze swoimi słuchaczami. Dlatego ważne jest, aby osoby decydujące o programie były otwarte na oczekiwania słuchaczy oraz społeczności lokalnej i umiały odpowiedzieć nie tylko na potrzeby edukacyjne, ale też np. na potrzebę kontaktu z drugim człowiekiem czy pomocy w czasie choroby. Istotne jest zatem nie tylko regularne badanie potrzeb, ale także odwaga i kreatywność w planowaniu programu UTW (szukanie nowych, dotychczas niewykorzystywanych tematów, poszerzanie grona wykładowców, nieunikanie trudnych tematów), współpraca z różnorodnymi instytucjami, także tymi z najbliższego otoczenia, które dotychczas nie były brane pod uwagę jako potencjalni partnerzy, śledzenie trendów społecznych.

-
- **Oferta programowa – strategiczne kierunki.** Warto, aby uniwersytety zastanowiły się nad tematami czy rodzajami zajęć, które teraz są rzadkością w ofercie, a wydają się być ważne z punktu widzenia zmian, jakie dokonują się w społeczeństwie, i wyzwań, przed którymi stają UTW:
- zajęcia przygotowujące słuchaczy **do działań na rzecz społeczności**, np. zajęcia o wolontariacie, aktywności obywatelskiej, komunikacji międzypokoleniowej, prawach osób starszych, rzecznictwie interesów seniorów;
 - **tematy tabu**: późna starość, śmierć, samotność, wdowieństwo (konieczne jest wypracowanie metod i narzędzi do zajmowania się tymi tematami, pomocni mogą być tutaj partnerzy);
 - zajęcia **przygotowujące do pełnienia nowych ról społecznych**, np. przejścia na emeryturę, stania się babcią/dziadkiem);
 - zajęcia wspierające przedsiębiorczość ekonomiczną seniorów;
 - zajęcia przygotowujące osoby starsze do roli „edukatorów”, tj. osób prowadzących zajęcia na UTW czy w szkołach (doskonalenie umiejętności trenerskich, komunikacyjnych etc.).
- **Mocna sieć.** Ciągły rozwój, różnorodność działań, wielość ról – to wszystko sprawia, że UTW bardzo potrzebują ponadlokalnego, wzajemnego wsparcia. Wpatrzone w siebie zdają się często popadać w impas, jeśli chodzi o formułę aktywności. Sieci współpracy UTW, które pozwolą na podglądanie swoich działań i dzielenie się najlepszymi pomysłami, mogą skutecznie wzmocnić tendencję do otwartości, współpracy międzypokoleniowej, pogłębionych i niestandardowych partnerstw. Poza tym pozwolą na budowanie narzędzi autorefleksji dla całego środowiska, wzmocnią prestiż i przekonanie o wyjątkowości działań UTW. Co więcej, mocne partnerstwa i rozległa sieć kontaktów są ważne także w relacjach UTW z samorządem. Pomagają bowiem w budowaniu mocnej pozycji uniwersytetu i wzmocniania jego pozycji w społeczności.
- **Moda na zaangażowanie.** Warto, aby UTW stwarzały słuchaczom możliwość angażowania się na rzecz innych (pokazywanie przykładów, nagradzanie, mobilizowanie), ale w takiej formie, jaka odpowiada samym słuchaczom. Emancypacja osób starszych poprzez UTW może sprzyjać nie tylko osobistemu rozwojowi, ale może też kształtować postawy prospołnotowe, rozwijać chęć działania razem z innymi dla wspólnego dobra. Sama aktywność społeczna słuchaczy UTW nie musi być podejmowana w ramach UTW – może mieć miejsce w rodzinie, sąsiedztwie, innych organizacjach.

-
- **Rzecznictwo interesów seniorów.** Ponieważ UTW skupiają najbardziej aktywnych seniorów, lokalną elitę, wydaje się, że w naturalny sposób osoby te mogą stać się rzecznikami interesów osób starszych w swoich społecznościach, mogą wspierać uruchamianie procesów konsultacji, współpracy z samorządem (np. powoływanie rad seniorów), sieciować organizacje seniorskie. Jest to jeden z możliwych kierunków działań UTW, który warto wspierać. Ważne, aby słuchacze uświadomili sobie, że są silną grupą i mogą stać się ważnym reprezentantem nie tylko UTW, ale także innych osób starszych.

Dziękujemy:

Instytutowi Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego za współpracę, a zwłaszcza studentom za zaangażowanie w realizację badania i dr Markowi Rymszy za merytoryczne konsultacje.

Ekspertom, którzy wzięli udział w panelach eksperckich w trakcie realizacji badania: prof. Barbarze Szatur-Jaworskiej, prof. dr hab. Annie Gizie-Poleszczuk, dr Walentynie Wnuk, dr Zofii Zaorskiej, dr Markowi Rymszy, dr Romanowi Biskupskiemu, Januszowi Byszewskiemu, Barbarze Imiołczyk, Paulinie Sobiesiak-Penszko, Barbarze Podkańskiej.

Członkom Rady Konsultacyjnej złożonej z przedstawicieli środowiska UTW za zaopiniowanie kształtu ankiety internetowej.

Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń UTW i Ogólnopolskiemu Porozumieniu UTW za udostępnienie baz adresowych UTW na potrzeby badania.

Projekt graficzny i skład: Magda Małczyńska-Umeda

Korekta tekstów: Aurelia Hołubowska

Nakład: 1000 egz.

Druk: Chromapress

ISBN: 978-83-929833-8-5

© Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”

Raport z badania „ZOOM na UTW” jest dostępny na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne 3.0 Polska (CC BY-NC 3.0 PL). Utwór

powstał w ramach Programu „ZOOM na UTW” realizowanego przez Towarzystwo

Inicjatyw Twórczych „ę” przy wykorzystaniu środków Ministerstwa Kultury

i Dziedzictwa Narodowego. Zezwala się na wykorzystanie treści raportu – pod

warunkiem zachowania niniejszej informacji. Treść licencji jest dostępna na stronie

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/pl/>

Kontakt:

Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”

ul. Mokotowska 55/50

00-542 Warszawa

tel. (22) 396 55 16(19)

e-mail: biuro@e.org.pl

www.e.org.pl

Zmieniaj świat razem z „ę”! Przekaż 1%Twojego podatku.

Wpisz nasz numer KRS 0000084092 do swojego PITu.